

VILNIAUS UNIVERSITETAS
MEDICINOS FAKULTETAS
REABILITACIJOS, SPORTO MEDICINOS IR SLAUGOS INSTITUTAS
SLAUGOS MAGISTRANTŪROS DIENINIŲ STUDIJŲ PROGRAMA

Tvirtinu:

Vilniaus universiteto Slaugos studijų komiteto
pirmininkė prof., habil. dr. D. Kalibatiene
Data: 2008

Ina Laukienė

NUTEISTŲ IR SUIMTŲ ASMENŲ SAVIŽALOS
MOTYVAI

SLAUGOS MAGISTRO BAIGIAMASIS DARBAS

Darbo vadovas:
Doc., dr. Saulius Vainauskas
VU MF Visuomenės sveikatos institutas
Darbo priėmimo data: 2008 05

Darbo konsultantas:
Gyd. Valdemaras Kulieša
Kalėjų departamento prie Lietuvos
Respublikos teisingumo ministerijos
Sveikatos priežiūros tarnybos
vyriausiasis specialistas

VILNIUS, 2008

ANOTACIJA

Slaugos magistro baigiamasis darbas „Nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai“ atliktas 2006 – 2008 metais Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Reabilitacijos, sporto medicinos ir slaugos institute bei 12-oje laisvės atėmimo įstaigų.

Tai yra taikomojo pobūdžio darbas, apimtis – 83 lapai.

Už visokeriopą pagalbą darbo autorė labai dėkinga darbo vadovui doc., dr. S. Vainauskui, konsultantui gyd. V. Kuliešai, prof., habil. dr. D. Kalibatienei, Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos direktoriui S. Vitkūnui, Laisvės atėmimo vietų ligoninės darbuotojams bei laisvės atėmimo įstaigų psichologinių tarnybų vadovams.

Darbo vadovas – doc., dr. Saulius Vainauskas, VU MF Visuomenės sveikatos institutas.

Darbo konsultantas – gyd. Valdemaras Kulieša, Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Sveikatos priežiūros tarnybos vyriausiasis specialistas.

Darbas apsvartytas Reabilitacijos, sporto medicinos ir slaugos instituto posėdyje 2008- - d., įvertintas teigiamai ir rekomenduotas viešam gynimui.

Darbo recenzentai:

- 1.
- 2.

Slaugos magistro baigiamasis darbas „Nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai“ bus ginamas viešame Slaugos magistro darbų gynimo komiteto posėdyje, kuris įvyks 2008 m. birželio d. val. Vilniaus miesto universitetinės ligoninės salėje (Antakalnio 57). Su darbu galima susipažinti Vilniaus universiteto Medicinos fakulteto Reabilitacijos, sporto medicinos ir slaugos institute.

SANTRAUKA

Darbo autorė: I. Laukienė

Darbo pavadinimas: „Nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai“

Slaugos magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas: doc., dr. S. Vainauskas,

VU MF Visuomenės sveikatos institutas

Darbo konsultantas: gyd. V. Kulieša,

Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos

Sveikatos priežiūros tarnybos vyriausiasis specialistas

Temos **aktualumas**: savižalos realizavimas žymiai pablogina nuteistų ir suimtų asmenų somatinę, socialinę ir psichinę sveikatos būklę, sveikata ir gyvybė netenka aukščiausių vertybių prasmės. Be to, laisvės atėmimo sistema patiria nemažai materialinių nuostolių. Savęs žalojimas laisvės atėmimo vietose sudaro didžiąją dalį bendro traumatizmo (48 %). Tampa aiškūs poreikis išsiginčyti į save žalojančių nuteistųjų ir suimtųjų, esančių laisvės atėmimo vietose, problemas, nustatyti tokio elgesio priežastis, kad tolesniais tyrimais galima būtų numatyti nagrinėjamo reiškinių prevencijos galimybes.

Pagal 2001 metais priimtą Lietuvos Respublikos Slaugos praktikos įstatymą [1], viena iš slaugos funkcijų yra užtikrinti sveikų ir sergančių asmenų fizinę, psichinę ir socialinę priežiūrą. Temos **naujumas** – iki šiol mūsų šalyje slaugos tiek teorija, tiek praktika neskyrė deramo dėmesio nuteistųjų ir suimtųjų, kurie yra visuomenės dalis, psichinei bei socialinei priežiūrai. Taip pat jokių subjektyvių tyrimų ar straipsnių, tiriančių bei aiškinančių nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvus, nėra.

Darbo tikslas – išanalizuoti nuteistų ir suimtų asmenų savižalos laisvės atėmimo vietose motyvus.

Darbo uždaviniai: išanalizuoti su savižala susijusius medicininius statistinius duomenis ir kitus dokumentus, siekiant įvertinti tiriamo reiškinių dinamiką; nustatyti veiksnius, turinčius didžiausią įtakos nuteistų ir suimtų asmenų savižalai; nustatyti dažniausius nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvus; iširti specialistų konsultacijų savižalotojams teikimą.

Hipotezė – dažniausi nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai slypi socialinėje izoliacijoje.

Tyrimo objektas – nuteisti ir suimti savižalotojai.

Tyrimė dalyvavo 210 respondentų iš 12 laisvės atėmimo įstaigų.

Tyrimo metodai: medicininių statistinių duomenų bei kitų medicininių dokumentų analizė; apklausos metodas anketavimo būdu (skerspjūvio tyrimas). Pasirinktu metodu buvo apklausta 210 nuteistųjų ir suimtųjų, iš kurių 21-am dėl savižalos veiksnių prirėkė stacionarios pagalbos, todėl jie buvo hospitalizuoti Laisvės atėmimo vietų ligoninėje (LAVL), ir 189 asmenys – iš 11-os šalies laisvės atėmimo vietų. Anketinė apklausa vyko 2007 m. liepos – rugpjūčio mėnesiais. Gautiems tyrimo duomenims analizuoti buvo naudojamosi programų paketų „SPSS 13.0 for Windows“, diagramų bei lentelių kūrimui buvo naudojamosi Microsoft Excel programa.

Darbo išvados: **1)** savižalos traumos visų traumų fone sudaro didžiausią traumatizmo laisvės atėmimo vietose dalį (48 %); palyginus laikotarpius 1997 – 2002 m. ir jau įsigaliojus naujiems įstatymams 2003 – 2006 m., matyti, kad įsigaliojus naujiems įstatymams (vėlesnis laikotarpis), bendras savižalos atvejų skaičius yra sumažėjęs, bet „lyderiai“ išlieka tie patys: Lukiškių TI-K (241, 16,2 % ir 185, 34,0 %), Alytaus PN (162, 10,9 % ir 115, 21,1 %), Pravieniškių 2 PN-AK (188, 12,6 % ir 62, 11,3 %); **2)** didžiausios įtakos nuteistų ir suimtų asmenų savižalai turi šie veiksniai: teistumų skaičius (koreliacinė regresinė analizė parodė, kad padidėjus vienam teistumui, savižalos skaičius padidės 0, 822 kartų); išsilavinimas (vidurinis – 35,1 %, pagrindinis – 22,1 %, pradinis – 19,7 %, aukštasis – 0 % respondentų); artimųjų ilgesys (45,2 %), per maža pasimatymų su artimaisiais (24,3 %); netenkinančios gyvenimo sąlygos (42,4 %); nesutarimai su darbuotojais (32,9 %); užimtumo nebuvimas (dirba 31,9 %, mokosi 31,6 %); **3)** dažniausi nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai yra šie: bandymas nusižudyti (25,7 %); atstūmė artimieji (21,9 %); skolų turėjimas (20,0 %); **4)** iš visų savižalotojų tik 56,94 % buvo konsultuoti specialisto. Iš jų 30,6 % siekiančių nusižudyti, 12,4 % – susižaloti. Tai rodo silpną prevencinę savižalos bazę; **5)** numatyta darbo hipotezė pasitvirtino.

SUMMARY

Author of the thesis: I. Laukienė

Title of the thesis: „**The convicted and arrested persons' motivation for self-injury**“

Final Thesis of the Master in Nursing

Mentor: S. Vainauskas, doc., dr.

Vilnius University Faculty of Medicine Institute of Public Health

Consultant: V. Kulieša, medical doctor

Senior specialist of Health Care Division of the Prison Department under the Ministry of Justice of the Republic of Lithuania

Relevance of the theme: self-injury realization considerably aggravates the somatic, social and psychical condition of the convicted and arrested persons; health and life are devalued. Furthermore, the imprisonment system incurs considerable financial loss. Self-injury consist the largest part of the total traumatism in the imprisonment institutions (48 per cent). There is a need to explore the problems of the self-injured convicted and arrested persons at the imprisonment institutions; to find the causes of such behaviour in order to determine the prevention possibilities by the further researches of this phenomenon.

According to the Law on Nursing Practice of the Republic of Lithuania [1] issued in 2001, one of the functions of nursing is to ensure the physical, mental and social care of the healthy and ill persons. **Originality** of the theme: until now, in the theory and practice of nursing in our country there was no sufficient attention to the mental and social care of the convicted and arrested persons who are a part of the society. There are also no subjective researches or publications on the convicted and arrested persons' self-injury motives.

Goal of the thesis: to analyse the motives of self-injury of the convicted and arrested persons.

Tasks of the thesis: To analyse the medical statistic data and other documents related to the self-injury in order to assess the dynamics of the phenomenon and to find the factors having the most considerable influence on self-injury of convicted and arrested persons; to research the consultations which are provided to the self-injured persons.

Hypothesis: social isolation involves the most frequent motives of self-injury of convicted and arrested persons.

Subject of the research: self-injured convicted and arrested persons.

210 respondents from 12 imprisonment institutions took part in the research.

Research methods: Analysis of medical statistical data and other medical documents; questionnaire survey (cross-section research). 210 convicted and arrested persons were surveyed. 21 of them needed stationary treatment because of self-injury and were hospitalized at the Hospital of imprisonment institutions (LAVL); and 189 persons were from 11 national imprisonment institutions. Questionnaire survey was carried out in July – August of 2007. The program Microsoft Excel was applied for diagrams and tables' formation as well as program packet SPSS 13.0 for Windows was applied for analysis of research data.

Conclusions: **1)** Self-injury consist the largest part of the total traumatism in the imprisonment institutions (48 per cents); the comparison of the periods of 1997-2002 and 2003-2006 (with new laws in force) shows that when new legislation had came into effect, the total number of self-injuries decreased, but the leaders remained the same: Lukiškės TI-K (241, 16,2 % and 185, 34,0 %), Alytus PN (162, 10,9 % and 115, 21,1 %), Pravieniškės 2 PN-AK (188, 12,6 % and 62, 11,3 %); **2)** the most influential factors of self-injury of convicted and arrested persons: number of convictions (correlation analysis showed that increase of the number of convictions increases the number of self-injury by 0,822 times); education (secondary – 35,1 per cent, basic – 22,1 per cent, elementary – 19,7 per cent, higher – 0 per cent of respondents); longing for family and friends (45,2 per cent); to little appointments with family and friends (24,3 per cent); improper life conditions (42,4 per cent); odds with employees (32,9 per cent); lack of occupation (work – 31,9 per cent; study – 31,6 per cent); **3)** the most frequent motives of self-injury of convicted and arrested persons are the following: attempted suicide (25,7 per cent); rejection by family (21,9 per cent); debts (20,0 per cent); **4)** only 56,94 per cent of self-injured were consulted by specialist. Of them: 30,6 per cent who attempted suicide and 12,4 per cent attempted self-injure. This fact shows that the self-injury prevention basis is weak; **5)** the hypothesis of the thesis was confirmed.

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. Traumatizmas laisvės atėmimo vietose per 1997 - 2006 m. (LAVL duomenys).....	23
2 lentelė. Savižalos laisvės atėmimo vietose dinamika per 1997 - 2006 m. (LAVL duomenys).....	25
3 lentelė. Savižalos atvejai, įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams (LAVL duomenys).....	27
4 lentelė. Respondentai pagal laisvės atėmimo vietą.....	33
5 lentelė. Respondentai pagal teistumų skaičių.....	34
6 lentelė. Respondentų laisvalaikio leidimo būdas, %.....	35
7 lentelė. Sunkumai, su kuriais respondentai susiduria laisvės atėmimo vietoje.....	36
8 lentelė. Respondentų pasiskirstymas pagal savęs žalojimo skaičių.....	37
9 lentelė. Respondentų nurodytos savižalos priežastys.....	38
10 lentelė. Savižalos pasekmių įvertinimas, %.....	40
11 lentelė. Respondentai pagal savižalą ir mintis apie savižudybę laisvėje, %.....	41
12 lentelė. Respondentai pagal mintis apie savižudybę ir specialistų konsultavimą, %.....	43
13 lentelė. Dažniausiai respondentų patiriami jausmai.....	43
14 lentelė. Svarbiausi dalykai išėjus į laisvę.....	44
15 lentelė. Respondentai pagal šeimyninę padėtį bei lytį.....	48
16 lentelė. Respondentai pagal dirbtų metų skaičių.....	50
17 lentelė. Teistumų skaičiaus aprašomosios statistikos charakteristika.....	51
18 lentelė. Savižalos skaičiaus aprašomosios statistikos charakteristika.....	52
19 lentelė. Teistumų ir savižalos skaičiaus koreliacijos koeficientas (koreliacinė analizė).....	53
20 lentelė. Teistumų tiesinė priklausomybė nuo savižalos skaičiaus (regresinė analizė).....	54
21 lentelė. Ranginių kintamųjų koreliacinė analizė.....	74

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 paveikslas. Traumatizmas laisvės atėmimo vietose per 1997 - 2006 m., % (LAVL duomenys).....	23
2 paveikslas. Savižalos atvejai per 1997 – 2006 m., % (LAVL duomenys).....	25
3 paveikslas. Savižalos veiksmų atlikimo priežastys Kauno NTI-PN, % (E.Vileikienės, S.Gečėnienės tyrimo duomenys).....	26
4 paveikslas. Savižalos atvejai, įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams, % (LAVL duomenys).....	28
5 paveikslas. Respondentų patekimas į laisvės atėmimo vietą.....	34
6 paveikslas. Sunkumai, su kuriais respondentai susiduria laisvės atėmimo vietoje, %.....	36
7 paveikslas. Respondentų, kurie žalojosi 1-5 kartus, pasiskirstymas.....	37
8 paveikslas. Respondentų nurodytos savižalos priežastys, %.....	38
9 paveikslas. Respondentų mintys apie savižalos pasekmes.....	40
10 paveikslas. Respondentai pagal savižalos pobūdį.....	40
11 paveikslas. Respondentų mintys apie savižudybę.....	41
12 paveikslas. Respondentų žalojimas laisvėje.....	41
13 paveikslas. Respondentai pagal problemos (dėl ko žalojosi) išsprendimą.....	42
14 paveikslas. Respondentų specialistų konsultavimas.....	42
15 paveikslas. Dažniausiai respondentų patiriami jausmai, %.....	43
16 paveikslas. Respondentų pasirengimas gyvenimui laisvėje.....	44
17 paveikslas. Svarbiausi dalykai išėjus į laisvę, %.....	45
18 paveikslas. Demografinė respondentų padėtis iki įkalinimo.....	45
19 paveikslas. Respondentai pagal lytį.....	46
20 paveikslas. Savižalotojai visų nuteistųjų ir suimtųjų fone.....	46
21 paveikslas. Respondentai pagal amžių.....	47
22 paveikslas. Šeimyninė respondentų padėtis.....	47
23 paveikslas. Respondentų pasiskirstymas pagal šeimyninę padėtį, %.....	48
24 paveikslas. Respondentų išsilavinimas, %.....	49
25 paveikslas. Respondentai pagal šeimos sudėtį vaikystėje.....	49
26 paveikslas. Dirbantys ir nedirbantys respondentai.....	50
27 paveikslas. Respondentai pagal išdirbtą laiką (dirbusiųjų 1-5 metus).....	51

28 paveikslas. Teistumų skaičiaus histograma.....	52
29 paveikslas. Savižalos skaičiaus histograma.....	53
30 paveikslas. Teistumų ir savižalos skaičiaus grafinė priklausomybė.....	54

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

Alytaus PN – Alytaus pataisos namai

Kauno NTI-PN – Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius - pataisos namai

Kauno TI – Kauno tardymo izoliatorius

Kybartų PN – Kybartų pataisos namai

LAVL – Laisvės atėmimo vietų ligoninė

Lukiškių TI-K – Lukiškių tardymo izoliatorius - kalėjimas

Marijampolės PN – Marijampolės pataisos namai

Panevėžio PN – Panevėžio pataisos namai

Pravieniškių 1 PN – Pravieniškių 1-ieji pataisos namai

Pravieniškių 2 PN-AK – Pravieniškių 2-ieji pataisos namai - atviroji kolonija

Pravieniškių 3 PN – Pravieniškių 3-ieji pataisos namai

Pravieniškių G-PN – Pravieniškių gydymo ir pataisos namai

Šiaulių TI – Šiaulių tardymo izoliatorius

Vilniaus 1 PN – Vilniaus 1-ieji pataisos namai

Vilniaus 2 PN – Vilniaus 2-ieji pataisos namai

KD – Kalėjimų departamentas prie LR Teisingumo ministerijos

kt. – kiti

LR – Lietuvos Respublika

lot. – lotynų

m. – metai

pvz. – pavyzdžiui

t. y. – tai yra

žr. – žiūrėti

TURINYS

ANOTACIJA.....	2
SANTRAUKA.....	3
SUMMARY.....	5
LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	7
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	8
SANTRUMPŲ SĄRAŠAS.....	10
ĮVADAS.....	12
1. LITERATŪROS APŽVALGA.....	14
1. 1. Agresijos ir savižalos samprata.....	14
1. 1. 1. Agresijos samprata.....	14
1. 1. 2. Savižalos samprata.....	15
1. 2. Savižalotojų laisvės atėmimo vietose charakteristika.....	16
1. 3. Savižalos formos ir atlikimo būdai.....	19
1. 4. Savižalos atvejai kitų traumų fone.....	22
1. 5. Nuteistų ir suimtų asmenų savižalos medicininės statistikos apžvalga.....	25
2. TYRIMO MEDŽIAGA IR METODAI.....	30
2. 1. Tyrimo metodai.....	30
2. 2. Tiriamieji.....	31
2. 3. Tyrimo eiga.....	32
3. TYRIMO REZULTATAI.....	33
4. REZULTATŲ APTARIMAS.....	56
IŠVADOS.....	64
PRAKTINĖS REKOMENDACIJOS.....	65
LITERATŪRA.....	66
PRIEDAI.....	69
1 PRIEDAS.....	69
2 PRIEDAS.....	74
3 PRIEDAS.....	75

ĮVADAS

Agresijos protrūčiai laisvės atėmimo vietose yra gana dažnas reiškinys. Jį galima apibūdinti, kaip priešišką elgesį, pasižymintį jėgos panaudojimu prieš kitus nuteistuosius ar laisvės atėmimo įstaigų darbuotojus, išūliu pranašumo demonstravimu. Taip elgiantis yra siekiama fiziškai arba psichologiškai pakenkti kitam žmogui. Šiame darbe nagrinėjama agresijos rūšis – **savižala**¹, kuomet priešiški veiksmai yra nukreipiami į save.

Temos aktualumas. Savižalos realizavimas žymiai pablogina nuteistų ir suimtų asmenų somatinę, socialinę ir psichinę sveikatos būklę, sveikata ir gyvybė netenka aukščiausių vertybių prasmės. Be to, įkalinimo sistema patiria nemažai materialinių nuostolių. Per metus Laisvės atėmimo vietų ligoninėje (toliau – LAVL) atsiduria apie 100 savižalotojų, praleidžiančių minėtoje įstaigoje apie 1530 lovadienių (pagal LAVL duomenis), kurių vieno kaina yra 149,92 Lt [3]. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos (toliau – KD) duomenimis, per 2006 metus medicinos pagalbos prireikė 347 savižalotojams, iš jų 13 % (46 asmenys) pagalba buvo suteikta LAVL, nes jiems prireikė specializuotos, kartais net chirurginės pagalbos. Iš čia matyti, kad savižalos reiškinys yra aktuali problema. Savęs žalojimas laisvės atėmimo vietose sudaro didžiąją dalį bendro traumatizmo (48 %). Taip pat tampa aiškus poreikis įsigilinti į save žalojančių nuteistųjų ir suimtųjų, esančių laisvės atėmimo vietose, problemas, nustatyti tokio elgesio priežastis, kad tolesniais tyrimais galima būtų numatyti nagrinėjamo reiškinio prevencijos galimybes (kiek ji yra įmanoma).

Pagal 2001 metais priimtą Lietuvos Respublikos Slaugos praktikos įstatymą [1], „Sauga – asmens sveikatos priežiūros dalis, apimanti sveikatos ugdymą, stiprinimą ir išsaugojimą, ligų ir rizikos veiksnių profilaktiką, sveikų ir sergančių asmenų fizinę, psichinę ir socialinę priežiūrą“. Temos **naujumas** – iki šiol mūsų šalyje slaugos tiek teorija, tiek praktika neskyrė dėmesio nuteistųjų ir suimtųjų, kurie yra visuomenės dalis, psichinei bei socialinei priežiūrai. Taip pat jokių subjektyvių tyrimų ar straipsnių, tiriančių bei aiškinančių nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvus, nėra.

¹ Kai kurių teoretikų savižala yra vadinama autoagresija (tarptautinis žodis, pateikiamas Tarptautinių žodžių žodyne [2]) arba savinaika. Geriausias atitikmuo šiam reiškiniiui pavadinti lietuvių kalba yra terminas „savižala“, todėl šiame darbe būtent jis ir vartojamas. Kiti pavadinimai pasitelkiami tik pateikiant teoretikų mintis, nepakeičiant jų vartojamo termino.

Darbo tikslas – išanalizuoti nuteistų ir suimtų asmenų savižalos laisvės atėmimo vietose motyvus.

Darbo uždaviniai:

- išanalizuoti su savižala susijusius medicininius statistinius duomenis ir kitus dokumentus, siekiant įvertinti tiriamo reiškinių dinamiką;
- nustatyti veiksnius, turinčius didžiausios įtakos nuteistų ir suimtų asmenų savižalai;
- nustatyti dažniausius nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvus;
- ištirti specialistų konsultacijų savižalotojams teikimą.

Tyrimo objektas – nuteisti ir suimti savižalotojai.

Hipotezė – dažniausi nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai slypi socialinėje izoliacijoje.

Tiriant savižalos reiškinių, galima eiti dviem kryptimis – psichologine arba socialine. Dėl dviprasmybių išvengimo šiame darbe didesnis dėmesys skiriamas socialiniams dalykams, tiriamas psichiškai sveikų nuteistų asmenų savižalos reiškinys. Psichikos sutrikimų turintys asmenys bei dėl to atsiradęs save žalojantis elgesys minimi tik tiek, kiek tai yra būtina objektyviam tiriamo reiškinių supratimui.

Tyrimo metodai:

- medicininių statistinių duomenų bei kitų medicininių dokumentų analizė;
- apklausos metodas anketavimo būdu (skerspjuvio tyrimas). Viena tiriamųjų dalis – dėl savižalos veiksmų hospitalizuoti LAVL nuteistieji ir suimtieji, kita dalis – esantys laisvės atėmimo vietose (anketos į laisvės atėmimo vietas išsiųstos bei gautos paštu).

Gautiems tyrimo duomenims analizuoti naudotasi programų paketų „SPSS 13.0 for Windows“.

Praktinė darbo reikšmė: pasinaudojus darbo rezultatais, stiprinti prevencinę savižalos veiklą, į komandinį darbą įtraukiant būtinus specialistus, taip pat ir slaugos specialistus.

1. LITERATŪROS APŽVALGA

1. 1. Agresijos ir savižalos samprata

1. 1. 1. Agresijos samprata

Apibūdinant agresiją, paprastai yra atsižvelgiama į du pagrindinius kriterijus – žmogaus ketinimus ir jo veiksmų pasekmes. Galima pateikti kelis šio reiškinio apibūdinimus. Psichologijos žodyne [4] agresija aiškinama kaip priešiškas elgesys, kuriam būdingas įžūlus pranašumo demonstravimas ar net jėgos panaudojimas kito žmogaus ar žmonių grupės atžvilgiu. Tokio elgesio tikslas yra pakenkti kitam žmogui psichologiškai ar fiziškai. Agresija gali reikštis nepalankumu, nedraugiškumu, priešišku nusistatymu, įžeidinėjimais ir net fiziniu smurtu. Ji gali būti tiesioginė, t. y. nukreipta tiesiog į nepasitenkinimo, priešiškumo šaltinį, ir perkeltinė, kuomet ji dėl tam tikrų priežasčių nukreipiama į kitą asmenį. Perkeltinė agresija labai smerkiama, todėl kai kurie žmonės yra linkę agresiją nukreipti į save. Ji pasireiškia savęs žeminimu, savęs kaltinimu, savęs žalojimu ar net savižudybe. V. Kučinskas ir R. Kučinskienė [5] agresiją apibūdina kaip pranašumo demonstravimas arba puolimas, siekiant ką nors fiziškai sužaloti ar psichiškai paveikti. Agresija, kaip teigia autoriai A. Suslavičius ir G. Valickas [6, 7], – tai toks elgesys, kuris yra nukreiptas prieš kitą žmogų, gyvą būtybę arba negyvą objektą ir kuriuo siekiama sukelti diskomfortą, skausmą arba padaryti kokią nors kitą žalą, tiek fizinę, tiek psichologinę. L. Jovaiša [8] teigia, kad tai yra frustracinė puolamoji reakcija prieš neįveikiamas kliūtis; įprotis žodžiais ar veiksmais priešišškai reaguoti į kitų žmonių veiksmus, į daiktinę aplinką ar net save; poreikis nuolat gintis. R. Beron ir D. Ričardson [9] apie agresiją sako, kad tai yra bet kurio elgesio forma, kuri siekia pakenkti ar sužeisti bet kokią gyvą būtybę, kuri yra motyvuota išvengti tokio elgesio. Iš šio apibūdinimo matyti tokie svarbūs aspektai: tai yra žalą darantis veiksmas, kurio viena iš būtinų sąlygų yra noras pakenkti; svarbus pats ketinimas pakenkti, kiti motyvai yra antraeiliai; taip pat auka, kurios atžvilgiu vykdoma agresija, laiko žalą darantį veiksmą nepageidaujamu.

Psichoanalitikai agresijos šaknis mato įgimtuose instinktuose: tai yra auklėjimo ir draudimų ankstyvoje vaikystėje padarytos žalos pasekmė. Pavyzdžiui, psichoanalitikas Z. Froidas agresiją priskiria įgimtam žmogaus instinktui. Destrukcijos, arba mirties, instinktą jis priešina lytiniam, arba gyvenimo, instinktui. Lytinio instinkto tikslas – palaikyti gyvybę, juo siekiama nuslopinti lytinę įtampą, o mirties instinktas siekia panaikinti bet kokią įtampą,

taigi ir paties gyvenimo sąlygotą įtampą. Mirties instinktas, susidūręs su gyvybės instinktu, nuo savęs griovimo nukreipiamas į aplinką, kur pasireiškia agresija ir destrukcija. Kaip matyti, agresija laikoma tam tikru nusiraminiu, tuo ji ir patenkinama. Tai patvirtina ir L. Berkovič [10], teigdamas, kad agresija yra ne tik tyčinis siekimas kam nors pakenkti, bet ja įmanomas nepriklausomybės išsikovojimas ir intelektualinis pasiekimas.

Išmokimu pagrįstų teorijų šalininkų nuomone, agresijos veikslių ir reakcijų yra išmokstama stebint kitų elgesį (matoma, kad agresijos pasireiškimas duoda norimą rezultatą, todėl, stebint tai ne vieną kartą, tokių veikslių tikslingai išmokstama).

1. 1. 2. Savižalos samprata

Kaip jau buvo minėta įvade, savižala yra agresijos rūšis, kuomet priešiški, žalojantys veiksmai, sąlygoti įniršio, įtampos, neapykantos ar nevilties, yra nukreipti į save. Tai yra tikslinis savęs žalojimas be tikslo nusižudyti, bet siekiant kontroliuoti save, nusiraminti ar iš neapykantos sau. Savęs žalojimui pasinaudojama įvairiais įrankiais (pvz.: peiliu, skutimosi peiliuku) ir būdais (pvz.: savęs daužymas, deginimas, laužimas sau kaulų, ir kt.). Yra nustatyta, kad linkę į savižalą asmenys buvo (ar yra) seksualiai ar kitaip išnaudojami, dažniau už kitus serga bulimija ar anoreksija, serga ar yra linkę į depresiją arba turi kitokių psichologinių sutrikimų. Tuomet savižala yra tiesiog priemonė nukreipti savo dėmesį ir išgyvenimus nuo įtampos, nerimo, vidinio skausmo.

Kaip ir agresijos atveju, vieno konkretaus savižalos apibrėžimo nėra. Todėl čia taip pat pateiktos įvairių šaltinių bei teoretikų nuomonės.

T. Auchter ir V. Strauss [11] pateikia tokį savižalos apibrėžimą: „Autoagresija (*autoagression* – vok.) – tai prieš save patį nukreipti destruktivūs impulsai ir elgsena. Jų gaishtis arba nesugebėjimas išlieti agresiją išorėn gali nukreipti agresyvius impulsus į save patį.“ Pasak minėtų autorių, dažniausiai save žaloja patyrę įtampos, nusivylimo ar vidinės tuštumos individai. Taip pat į savęs žalojimą gali pastūmėti ir poreikis būti nubaustam. Yra pasitaikę atvejų, kuomet tik susižalojęs asmuo pradeda suvokti, kad jis yra gyvas, kad egzistuoja. Tuomet sustiprėja jo savasties jausmas, atsikratoma įtampos. Tokiais atvejais galima daryti gana paradoksalų išvadą, kad žalodamasis asmuo tuo pačiu saugo savo gyvybę.

Rusų psichiatras V. Volkov savo knygoje „Медицинская психология в ИТУ“ [12] savižalą įvardija kaip psichiatras ir pataisos sistemos žinovas – tai yra audinių ar organų žalojimas, siekiant protestuoti, šantažuoti, išvengti atsakomybės ar įpareigojimų, vengiant laikytis nustatytos tvarkos ar dienotvarkės. Kitas rusų autorius V. Pirožkov [13], nagrinėjęs savižalos reiškinių, mano, kad tai yra viena iš žalingiausių ir grėsmingiausių esančio izoliuotoje

socialinėje aplinkoje asmens elgesio formų, kurio profilaktika gali būti sėkminga tik kompleksinė (psichologinis ir socialinis reabilitacinis darbas, organizaciniai metodai, režimo priemonės, medicininė priežiūra).

Savižalą laisvės atėmimo vietose yra nagrinėję ir anglai D. J. Cooke, P. J. Baldwin ir J. Howison. Jie yra išleidę knygą „Psychology in Prisons“ [14], kurioje teigia, kad savižalos priežastimis tampa izoliuotos gyvenamosios aplinkos diskomfortas, patiriamos neigiamos vidinės emocijos, sunki fizinė ar psichinė būklė, nuovargis, kitų nuteistųjų agresija ir kt.

Lenkų autorės A. Wolskos [15, 16] nuomone, savižalojantį elgesį lemia įkalinto asmens sugebėjimas ar nesugebėjimas prisitaikyti prie gyvenimo socialinės izoliacijos sąlygomis.

Apibendrinus daugelio autorių teiginius savižalos apibūdinimus, galima pateikti tokį šio reiškimo apibrėžimą:

savižala – tai yra tikslinis agresijos nukreipimas į save patį, pasižymintis įvairiais tyčiniu savęs žalojimu būdais;

savižalotojas (laisvės atėmimo vietoje) – nuteistas ar suimtas asmuo, kuris atlieka savižalos veiksmus, įtakojamus neigiamų išorės veiksnių ir/ar vidinių konfliktų.

1. 2. Savižalotojų laisvės atėmimo vietose charakteristika

Įkalinto asmens sugebėjimas ar nesugebėjimas prisitaikyti prie specifinių socialinės izoliacijos sąlygų neišvengiamai turi įtakos ir jau esamoms charakterio savybėms arba naujų išsivystymui. Pakliuvęs į izoliaciją žmogus sąmoningai ar nesąmoningai bando nugalėti izoliacijos pasekmes ar bent sumažinti jų įtaką, nes iš prigimties yra būtina išsaugoti išorinę ir vidinę pusiausvyrą. Kam šį siekį pavyksta įgyvendinti, išsivysto socialiai pozityvios charakterio savybės. Ir priešingai – nepavykus prisitaikyti prie gyvenimo izoliacijoje, didelė tikimybė socialiai negatyvių charakterio ir elgesio savybių atsiradimui; šiems asmenims būdinga:

- agresijos arba savižalos bruožų išsivystymo tendencija;
- pakitusi vertybių skalė, kuomet išryškunami ir išaukštinami tam tikri asocialūs bruožai (pvz.: teigiamų tikslų ignoravimas, kriminalinio elgesio išaukštinimas, ir kt.);
- reikalavimas privilegijų sau, protestai, „teisybės ieškojimas“, noras įsitvirtinti ar dominuoti tam tikroje asmenų grupėje, konfliktavimas, ir kt. Šiuos veiksmus paprastai lydi įvairūs grasinimai, įžeidinėjimai, grubumas, net savęs žalojimas. Jei

minėti veiksmai kartojasi, tuomet jų yra išmokstama ir tai jau tampa charakterio savybe.

Kaip minėta agresijos sampratoje, agresyvus ar savižalojantis elgesys neretai yra tam tikro protesto prieš fizinį ar psichinį pavojų forma. Tai gali būti protestas prieš teismo sprendimą ar paskirtą nuobaudą (jie nuteisto asmens suvokiami kaip neteisingi), prieš įkalinimo įstaigos administracijos sprendimus ar kitų darbuotojų veiksmus, prieš kitų nuteistųjų smurtą ir kt. Taip pat toks elgesys gali būti grindžiamas savo kaltės dėl padaryto nusikaltimo nepripažinimu, noru keršyti. Apibendrinus savižalą lemiančius veiksnius, galima išskirti dvi savižalotojų grupes:

- linkę į savižalą dėl socialinės izoliacijos (specifinės gyvenimo sąlygos);
- linkę į savižalą dėl asmenybės ypatumų, charakterio bruožų.

Savižalotojų laisvės atėmimo vietose yra psichiškai sveikų bei psichiškai nesveikų, t.y. turinčių tam tikrų psichikos sutrikimų. Psichiškai sveiki savižalotojai yra:

- ilgam laikui nuteisti asmenys, kurių individualios savybės palaipsniui „kriminalizuojasi“, būtent – išsivysto abejingumas aplinkai, vidinė tuštuma, pesimistinis požiūris į elgesio taisykles, skeptiškai žiūrima į įstatymus;
- asmenys, įsitikinę, kad agresyvus ar save žalojantis elgesys padeda išsikovoti norimą autoritetą tam tikroje asmenų grupėje;
- aktyvūs, asocialūs, nuolat neigiamai nusiteikę asmenys;
- asmenys, kurių minimas elgesys kaip tam tikras protestas kartojasi periodiškai.

[17]

Turintys psichinių sutrikimų žmonės būdami ne tik tam tikroje socialinėje izoliacijoje, bet ir laisvėje sunkiau prisitaiko prie aplinkos nei psichiškai sveikos asmenybės. Paprastai tarp tokio žmogaus ir kitų (visuomenės) yra išlaikoma taip vadinama socialinė distancija, kuri padidina vienišumą ir socialinę atskirtį. Todėl, galima sakyti, pakliuvęs į įkalinimo įstaigą, toks žmogus išgyvena dvigubą izoliaciją: dėl savo asmenybės psichikos sutrikimų bei dėl įkalinimo sąlygų. Tai gali iššaukti papildomų žmogaus reakcijų, dažnai pasireiškiančių kaip agresija ar savižala. Turinčius psichinių sutrikimų žmones gydytojas psichiatras A. Makejev [18] skirsto į tokias grupes:

- „emociškai nepastovūs, isteriški psichopatai;
- protiškai atsilikę, riboti, primityvūs asmenys;
- traumuoti ligoniai (turintys organinę galvos smegenų patologiją).“

Šio autoriaus (A. Makejev, [18]) nuomone, savižala šiems žmonėms dažnai gresia ypač sunkiu susižalojimu ar net mirtimi, todėl jiems būtinai turi būti taikomos psichotropinės profilaktinės priemonės. Tokius asmenis į savižalą gali pastūmėti depresinės būklės,

psichopatijos, emociškai nestabilaus tipo ar isterinio tipo asmenybės sutrikimai, taip pat abejingumo supančiai aplinkai, protesto, apmaudo, vienišumo, bausmės baimės jausmai.

Kalbant apie psichiškai sveikų asmenų savižalą, tokio elgesio profilaktika, anot A. Makejevo [18], turi užsiimti visos būtinos tarnybos (socialiniai darbuotojai, psichologai, gydytojai, įkalinimo įstaigos darbuotojai ir kt.), nes tik jų suderintas bendradarbiavimas gali duoti teigiamų rezultatų.

Savižalotojų elgesį galima skirstyti pagal skirtingus kriterijus. Pvz., tokio elgesio skirstymas pagal tikslą – tai yra veiksmai:

- susiję su naudos gavimu;
- nukreipti į save dėl negalėjimo juos nukreipti į išorę;
- susiję su potraukių patologija.

Galima išskirti ir psichologinius veiksnius, skatinančius įkalinimų asmenų savižalą:

- gėda dėl įkalinimo;
- nužmoginanti įkalinimo įstaigos aplinka;
- nežinomybės baimė;
- pasimetimas dėl griežtos ir autoritariškos aplinkos;
- izoliacija nuo šeimos ir artimųjų;
- nežinoma ir nuo paties asmens nepriklausoma ateitis.

Pasak D. Gailienės [19], savižalos riziką gali didinti ir tokie veiksniai kaip: blogos žinios iš namų; didelė gėda ar kaltė dėl įvykdyto nusikaltimo; narkotikų ir/ar alkoholio vartojimas; įkalinimo įstaigos darbuotojų nesugebėjimas atpažinti gresiančios savižalos ar savižudybės ženklų arba nežinojimas, kaip reikia reaguoti ir kt.

1. 3. Savižalos formos ir atlikimo būdai

Prieš atliekant savižalos veiksmų motyvų tyrimą, būtina aptarti esamas savižalos formas ir jos atlikimo būdus. Tam atlikti buvo remtasi specifiniu informacijos šaltiniu: LAVL 10-ties metų (1997 – 2006 m.) medicininio archyvo medžiaga.

Išskiriamos tokios savižalos formos (rūšys):

- dirbtinės flegmonos;
- pjautinės ir durtinės žaizdos;
- svetimkūnių rijimas;
- svetimkūnių įsikalimas į pilvo ertmę, krūtinės ląstą, lytinius organus, minkštuosius audinius, poodį;
- kombinuoti atvejai;
- kiti atvejai.

Savižalos įrankiai paprastai pasirenkami priklausomai nuo pasirinktos savižalos formos, taip pat atsižvelgiant į esamos padėties galimybes. Įrankis gali būti pagamintas savižalos veiksmui atlikti arba juo gali tapti atsitiktinis po ranka pakliuvęs daiktas. Žalojimosi vieta gali būti bet kuri žmogaus kūno vieta, tai vėlgi priklauso nuo pasirinktos savižalos formos.

Savižalos atlikimo būdai pasižymi gana didele įvairove:

➤ dažniausiai žalojamosi *rijant svetimkūnį*, kuriuo gali būti: šaukštai, armatūros gabalai, vielos, vinys, sagos, termometrai, adatos, drabužių ir užuolaidų segtukai, domino kaladėlės, metaliniai virbai, metalinių lovų spyruoklės, šratinukai, varžtai, puodukų ar arbatinukų šelės, durų vyriai, skutimosi peiliukai, stiklo gabaliukai ir kt. Praryto svetimkūnio diagnozavimas didžiaja dalimi priklauso nuo cheminės pastarojo struktūros. Dažniausias ir pagrindinis svetimkūnių nustatymo bei jų „migracijos“ organizme būdas yra rentgenologinis tyrimas, kuriuo lengviausia yra nustatyti kaulinius ir metalinius svetimkūnius. Kitoms medžiagoms gali būti naudojami ir kiti tyrimo būdai (pvz., tyrimai endoskopu).

Labai pavojingas yra vadinamųjų „ragatkių“ rijimas. „Ragatke“ vadinamas paprastas drabužiams susegti skirtas žiogelis, kurio galai išlenkti į išorę. Ties tampriąja žiogelio vieta jo galai vos sukabinami siūlu, visa tai įvyniojama į duonos minkštimą / arba ne ir prarijama, siūlo galą paliekant išorėje. Prarijus patraukiama už palikto siūlo galo, tamprūs žiogelio galai išsiskečia ir įsminga į stemplę. „Ragatkė“ stemplėje, skrandyje ar žarnyne gali įstrigti aštriais galais į viršų arba į apačią, kas yra žymiai pavojingiau, nes tuomet iš apačios įstrigę galai neleidžia svetimkūnio ištraukti į viršų. Operuojant taip įstrigusį svetimkūnį, kyla didelė rizika pradurti ar prapjauti skrandžio, stemplės ar žarnos sienelę. Galima net letalinė išeitis;

➤ *dirbtinės flegmonos sukėlimas*, kalėjimo žargonu vadinamas „mastyrka“, o taip save žalojantis asmuo – „mastyrščikas“. Tam yra naudojamosi švirškštu arba tuščia tušinuko šerdele. Į raumenis ar poodį suleidžiama (švirškštu) arba „supučinama“ (per tušinuko šerdele) seilių ir/ar dantų apnašų. Dažniausiai tai būna „injekcija“ į kojas, rankas, kojų pėdas ir rankų plaštakas, kartais net į vidaus organus (kepenis, plaučius) arba į kelias vietas iš karto. Savižalotojas paprastai į medikus kreipiasi ne iš karto, bet palaukia, kol ima formuotis pūlinys. Taip pat dar reikia sulaukti konvojavimo į ligoninę dienos. Taigi per tą laiką susiformuoja didžiulės pūliuojančios žaizdos, kurių gydymas yra sudėtingas, skausmingas, ilgas bei daug kainuojantis. Pvz., pūliuojanti ligonio galūnė operuojant tikrąja ta žodžio prasme yra išmėsinėjama, plaunama dezinfekuojančiais skysčiais, valoma nuo pūlių. Operacinė žaizda po operacijos dėl infekcijos rizikos ne užsiuvama, bet dar daug kartų dezinfekuojama bei plaunama. Taip pat gydymui vartojami brangiai kainuojantys antibiotikai, vaistai skausmui malšinti, dezinfekavimo tirpalai, tvarsliaiva, kraujo ir jo pakaitalų preparatai ir kt. Vėliau lieka randų, žmogaus kūnas yra subjaurojamas visam gyvenimui. Yra atvejų, kuomet pūliuojančios galūnės išsaugoti nepavyksta, ją tenka amputuoti. Taip pat būta ir mirties dėl kilusių flegmonos komplikacijų atvejų.

Ypač daug dirbtinių flegmonų sukeldavo nepilnamečiai Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje – pataisos namuose (Kauno NTI-PN). Viena iš flegmonos operacijų buvo nufilmuota ir parodyta Kauno NTI-PN, po ko dirbtinių flegmonų sukėlimas minėtoje įstaigoje žymiai sumažėjo;

➤ seilėmis suvilgytu siūlu perveriamas poodis dilbio arba kelio sąnario srityje, tuomet išsivysto *infekcija*, ligonio galūnė tinsta, karščiuoja, vystosi kraujo užkrėtimas;

➤ *svetimkūnių sukėlimas*. Svetimkūniai sukalami į pilvo ertmę, plaučius, krūtinės ląstą, taip pat į bet kurios kūno vietos poodį ar raumenis. Šiam žalojimosi būdui dažnai naudojamos adatos ir vielos. Nepašalinus svetimkūnio, aplink jį susidaro uždegiminis infiltratas, kuris anksčiau ar vėliau pratrūksta, infekcija pakliūna į pilvo, dubens ertmę ar tarpuplautį ir sukelia peritonitus, mediastinitus. Svetimkūnis žmogaus organizme gali judėti ne tik pilvo, pleuros ertmėje ar pūlinio viduje, bet ir audiniais aukštyn arba žemyn. Šis judėjimas gali būti statinis (ligoniui keičiant kūno padėtį), miogeninis (dėl raumenų susitraukimų), palpacinis (čiuopiant) ir operacinis (operuojant). Taip pat svetimkūnis gali judėti iš ertmių ir kanalų į tarpaudininius tarpus ir atvirkščiai;

➤ *pjautinės ir durtinės žaizdos*, kuomet yra pjaustomos arba durstomos rankų venos, pilvas, kaklas, dilbiai ir kt. Tokios žaizdos dažniausiai būna paviršinės, todėl stacionarinės pagalbos neprireikia, jiems pakanka ambulatorinės pagalbos. Tokiu būdu dažniausiai žalojamosi spontaniškai areštinėse arba tardymo izoliatoriuose;

➤ retos savižalos formos: *lytinio organo, liežuvio nusipjovimas, kaklo persirėžimas peiliu, apsiplikymas karštu vandeniu, savo kūno odos gabalo nukandimas, kaulų laužimas* (taip susižaloti dažnai padeda kiti nuteistieji ar suimtieji), *lūpų susisiuvimas* (dėl nenoro su niekuo kalbėtis);

➤ galimi ir *kombinuoti atvejai*, kurie pasitelkiami, norint užsitikrinti siekiamą rezultatą (kad susižalota būtų pakankamai hospitalizacijai ar kitam tikslui pasiekti), pvz., svetimkūnio (ar kelių svetimkūnių) rijimas ir svetimkūnio sukalmimas;

➤ galima paminėti ir nuteistųjų bei suimtųjų *simuliacijų* bei *agravacijų* atvejus [20]. Į ligos *simuliaciją* (lot. *simulatio* – apsimetimas; simuliacija – melagingas vaizdavimas, siekiant suklaidinti, apgauti, apsimetimas [21]) neretai įtraukiami ir savižalos veiksmai. Pvz., tuberkuliozės simuliacija: dešinėje krūtinės pusėje adata padaroma skylutė, pro kurią po odą įstumiamas tušinuko šerdelės šratukas; tas pats padaroma ir ant nugaros tame pačiame aukštyje; vėliau, darant rentgenogramą, matomas tuberkuliozės vaizdas plaučiuose (iš nuteistojo pasakojimo). Galimi ir kiti ligų simuliacijos variantai. Neretai kokią nors ligą simuliuoja suimtieji, siekdami ilginti bei vilkinti ikiteisminį tyrimą arba sugraudinti teisėjus ir taip paveikti nuosprendį, kad jis būtų kuo palankesnis. *Agravacijos* (lot. *gravitas* reiškia sustiprinimą, sureikšminimą) atvejais nuteistieji ir suimtieji, pasakodami apie savo negalavimus, labai sustiprina esamus ligos simptomus (pvz., nestiprus skausmas apibūdinamas kaip nepakeliamas), arba išgalvoja nesamus. Tai daroma siekiant palankesnio teismo nuosprendžio (suimtieji), invalidumo grupės arba tam tikrų lengvatų (nuteistieji);

➤ yra *tikslinio ligos pabloginimo* atvejų, siekiant kuo ilgiau išbūti gydymo įstaigoje arba, būklei pablogėjus (išrašytam iš stacionaro ligoniui), reikalauti vėl jį hospitalizuoti. Tai yra tam tikras situacijos manipuliavimas, pvz., atvykęs į ligoninę dėl praryto svetimkūnio nuteistasis ar suimtasis atsisako tyrimų, operacinio gydymo, sugrįžta į laisvės atėmimo vietą tam, kad vėliau, susiklosčius jam nepalankiai situacijai, vėl galėtų išvykti į gydymo įstaigą.

Vienodi bei dažnai pasikartojantys savižalos atlikimo būdai rodo į tai, kad tarp nuteistųjų ir suimtųjų yra taip vadinamų šios srities „specialistų“, padedančių ir pamokančių nepatyrusiuosius tokių veiksmų. Šį faktą patvirtina ir patys kalbinti savižalotojai, pasak kurių tokie „specialistai“ konsultuoja potencialius savižalotojus arba padeda įvykdyti savižalos veiksmus, be to, jie garsėja geromis įvairių įrankių tiriamam reiškiniiui panaudojimo, taip pat žmogaus anatomijos ir fiziologijos žiniomis.

Būtina paminėti suimtųjų ir nuteistųjų viktimiškumą² bei viktimizaciją³. Autorius R. Uscila [22] tyrinėjo besikartojančios, ciklinės inversijos⁴ atvejus ir nustatė, kad padarę nusikaltimą asmenys dažniausiai patys patiria viktimizaciją. Pasak minėto autoriaus, nusikaltėlio → aukos inversijos procesai neretai yra daugkartinio, tęstinio pobūdžio. Tai yra vienas iš paaiškinimų daugkartinio to pačio asmens žalojimosi.

Išnagrinėjus savižalos atvejus per 1997 – 2006 metų laikotarpį, nustatytos tokios savižalos formos: dirbtinės flegmonos; pjautinės ir durtinės žaizdos; svetimkūnių rijimas; svetimkūnių įsikilimas į pilvo ertmę, krūtinės ląstą, lytinius organus, minkštuosius audinius, poodį; kombinuoti ir kiti pavieniai atvejai; taip pat tyčinis esamo susirgimo bloginimas.

Savižalos lokalizacija savižalotojo kūne yra įvairi, tai priklauso nuo savižalos formos.

Apžvelgus savižalos formas ir atlikimo būdus, galima matyti, kad tai yra gana žiaurus reiškinys, žalojantis žmonių sveikatą bei neretai turintis neigiamų pasekmių. Taip pat galima teigti, kad tokiems veiksams neretai yra ruošiamasi iš anksto.

1. 4. Savižalos atvejai kitų traumų fone

Visos traumos, kurios įvyksta laisvės atėmimo vietose, pagal pobūdį skirstomos į:

- gamybines;
- buitines;
- savižalos;
- smurtines.

Taigi savižalos reiškinys taip pat yra priskiriamas traumoms. Todėl tikslingas yra savižalos bei kitų traumų palyginimas. LAVL 1997 – 2006 m. medicininių dokumentų nagrinėjimas išryškino faktą, kad savižalos traumos sudaro didžiausią visų įvykusių laisvės atėmimo vietose traumų dalį. Žemiau esančioje 1-oje lentelėje yra pateikiama laisvės atėmimo vietose įvykusių traumų, dėl kurių buvo reikalingas stacionarizavimas LAVL, per 1997 – 2006 m. laikotarpį statistika.

² Viktimiškumas – tai asmens tikimybė (rizika ar net polinkis) tapti nusikaltimo auka, kuriai įtakos turi to asmens vidinės savybės, bruožai, elgesys, būseną (laikina ar pastovi), patirtis, socialiniai vaidmenys, turimas socialinis statusas. [22]

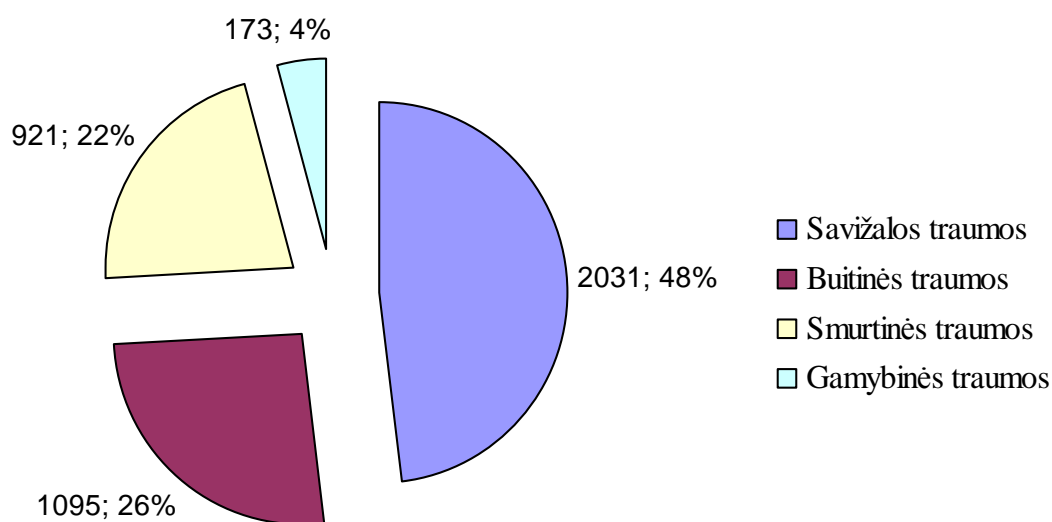
³ Viktimizacija – socialinis procesas (-ai), formuojantis, kuriantis auką, ir jo (-ų) neigiami padariniai. [22]

⁴ Inversija (lot. Inversio) – apvertimas, perstatymas, atvirkštinė tvarka. Aukos ir nusikaltėlio inversija – tai procesas, kuomet asmens (inventoriaus) padėtis arba vaidmuo pasikeičia poliškai. [22]

1 lentelė. Traumatizmas laisvės atėmimo vietose per 1997 – 2006 m. (LAVL duomenys)

Eil. Nr.	Įstaiga, kur įvyko trauma	Savižalos trauma	Buitinė trauma	Gamybinė trauma	Smurtinė trauma	Iš viso
1.	Alytaus PN	277	100	6	56	439
2.	Kauno NTI-PN	391	33	2	40	466
3.	Kauno TI	0	1	0	0	1
4.	Lukiškių TI-K	426	201	18	233	878
5.	Marijampolės PN	190	108	30	43	371
6.	Panevėžio PN	19	19	0	0	38
7.	Pravieniškių 1 PN	112	82	31	136	361
8.	Pravieniškių 2 PN-AK	250	209	28	125	612
9.	Pravieniškių 3 PN	42	99	7	56	204
10.	Pravieniškių G-PN	8	4	3	16	31
11.	Šiaulių TI	193	183	2	107	485
12.	Vilniaus 1 PN	3	11	13	25	52
13.	Vilniaus 2 PN	120	45	33	84	282
	Iš viso	2031	1095	173	921	4220

Taigi, kaip matyti iš šios statistinės lentelės, savižalos traumos sudaro didžiausią traumatizmo laisvės atėmimo vietose dalį – išreikšus procentais, tai yra net 48 % visų traumų. Žemiau esančiame 1-me paveiksle pateikiami 1-os lentelės duomenys procentais.

1 paveikslas. Traumatizmas laisvės atėmimo vietose per 1997 – 2006 m., % (LAVL duomenys)

Tiek 1-oje lentelėje, tiek 1-ame paveiksle duomenys pateikti tik tų ligonių, kurie dėl traumos buvo hospitalizuoti LAVL, dėl stacionarinės medicinos pagalbos būtinumo. Neretai, įvykus tiek savižalos, tiek kitai traumai, stacionarinio gydymo nereikia; pacientai, jei dėl sužalojimo ar susižalojimo negresia pavojus jų sveikatai ar gyvybei, gydomi Sveikatos priežiūros tarnybų laisvės atėmimo vietose.

Iki šiol nėra sukurta vieningos centralizuotos savižalos statistikos, todėl tikrojo savižalos reiškinių masto, ypač ambulatorinių pacientų, nustatyti neįmanoma.

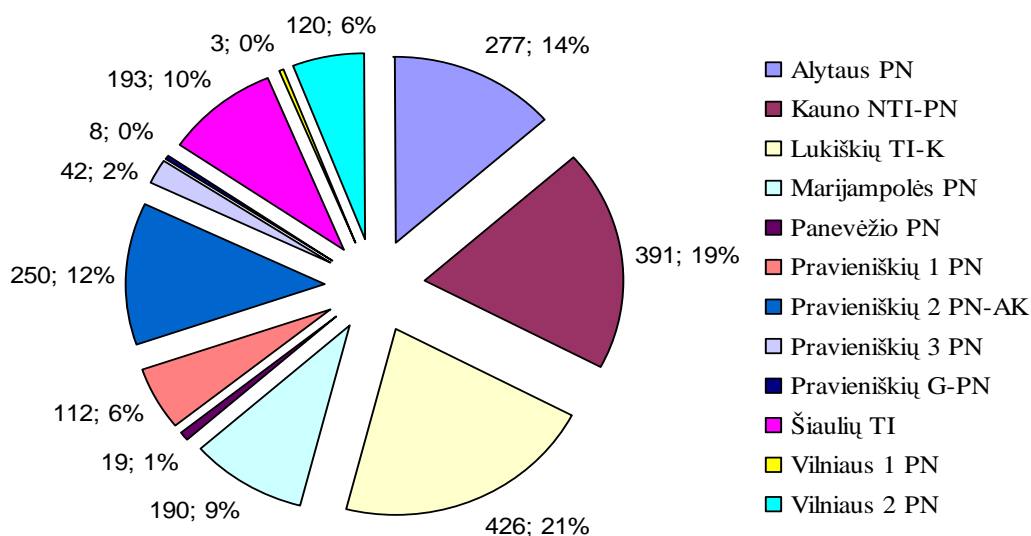
Taigi iš LAVL medicininės statistikos matyti, kad savižalos traumos sudaro didžiausią nuteistų ir suimtų asmenų traumatizmo dalį (48 %). Toliau pagal mažėjančią tvarką: buitinės traumos (26 %), smurtinės traumos (22 %), gamybinės traumos (4 %). Neretai nuslepiamas tikrasis traumos pobūdis (įvardijama kaip buitinė ar kitokia trauma). Todėl galima daryti pagrįstą prielaidą, kad tikrasis savižalos mastas laisvės atėmimo vietose yra žymiai didesnis, nei fiksuojamas LAVL medicininiam statistiniam archyve, nes centralizuotos ambulatorinių savižalotojų statistikos nėra.

1. 5. Nuteistų ir suimtų asmenų savižalos medicininės statistikos apžvalga

Nagrinėjant LAVL 1997-2006 m. medicininius duomenis, išryškėjo savižalos laisvės atėmimo vietose dinamika, kuri parodyta žemiau esančioje 2-je lentelėje bei 2-me paveiksle.

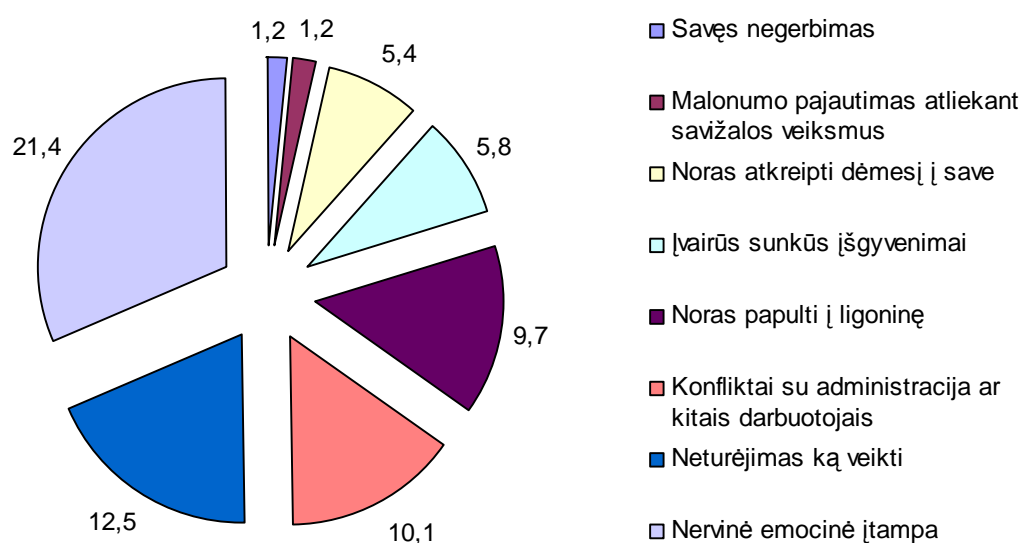
2 lentelė. Savižalos laisvės atėmimo vietose dinamika per 1997-2006 m. (LAVL duomenys)

	Savižalos traumos										
	1997 m.	1998 m.	1999 m.	2000 m.	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	Iš viso
Alytaus PN	24	37	33	32	20	16	14	32	6	63	277
Kauno NTI-PN	57	60	103	68	87	9	3	0	0	4	391
Lukiškių TI-K	44	39	44	36	45	33	11	20	25	129	426
Marijampolės PN	13	24	79	12	17	17	6	11	0	11	190
Panevėžio PN	1	2	2	0	0	3	2	0	1	8	19
Pravieniškių 1 PN	11	30	7	5	5	8	6	3	2	35	112
Pravieniškių 2 PN-AK	10	24	18	43	60	33	29	10	4	19	250
Pravieniškių 3 PN	2	10	8	6	3	4	1	4	0	4	42
Pravieniškių G-PN	1	1	1	2	0	0	1	0	0	2	8
Šiaulių TI	31	28	7	27	22	24	8	7	10	29	193
Vilniaus 1 PN	0	1	0	1	0	1	0	0	0	0	3
Vilniaus 2 PN	20	29	12	7	14	14	6	3	2	13	120
Iš viso	214	285	314	239	273	162	87	90	50	317	2031

2 paveikslas. Savižalos atvejai per 1997-2006 m., % (LAVL duomenys)

Kaip galima matyti iš aukščiau pateiktų duomenų, per nagrinėtą laikotarpį savotiškas nuteistų ir suimtų asmenų savižalos atvejų „lyderis“ yra Lukiškių TI-K. Tik šiek tiek atsilieka Kauno NTI-PN. Pastarojoje įstaigoje buvo atliktas tyrimas [23], siekiant išsiaiškinti kriminalinės justicijos poveikį nepilnamečių nuteistųjų asmenybei bei jų elgesiui. Buvo nustatyta, kad pagrindinės nepilnamečių nuteistų asmenų savižalos priežastys yra: savęs negerbimas, malonumo pajautimas atliekant savižalos veiksmus, noras atkreipti dėmesį į save, įvairūs sunkūs išgyvenimai, noras papulti į ligoninę, konfliktai su administracija ir kitais darbuotojais, neturėjimas ką veikti, nervinė emocinė įtampa. Šių rezultatų procentinė išraiška pateikiama žemiau esančiame 3-me paveiksle.

3 paveikslas. Savižalos veiksmų atlikimo priežastys Kauno NTI-PN, % (E. Vileikienės, S. Gečėnienės tyrimo duomenys)

Taip pat E. Vileikienė ir S. Gečėnienė [23] nustatė, kad Kauno NTI-PN vidutiniškai merginos bandė save žaloti po 3 kartus, vaikinai – po 2 kartus. Pasitaikė ir atvejų, kuomet žalotis buvo bandyta net po 7 – 18 kartų. Dažniau žalojasi ilgesnį laiką praleidusieji tardymo izoliatoriuje.

Iki 2003 m. visiems suimtiesiems ir nuteistiesiems stacionarinės asmens sveikatos priežiūros paslaugos buvo teikiamos LAVL. 2003 m. vasario 28 d. Sveikatos apsaugos ministro įsakymu Nr. V-138 „Dėl asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo vaikams“ buvo nustatyta, kad „<...> pacientams iki 18 metų amžiaus antrinio ar tretinio lygio sveikatos priežiūros paslaugas teikia vaikų ligų ir kiti specialistai <...>“ [24]. LAVL yra II lygio sveikatos priežiūros įstaiga, kuriai suteikta licencija, leidžianti teikti sveikatos priežiūros paslaugas tik suaugusiems. Dėl to Kauno NTI-PN nepilnamečiams nuo 2003 m. sveikatos

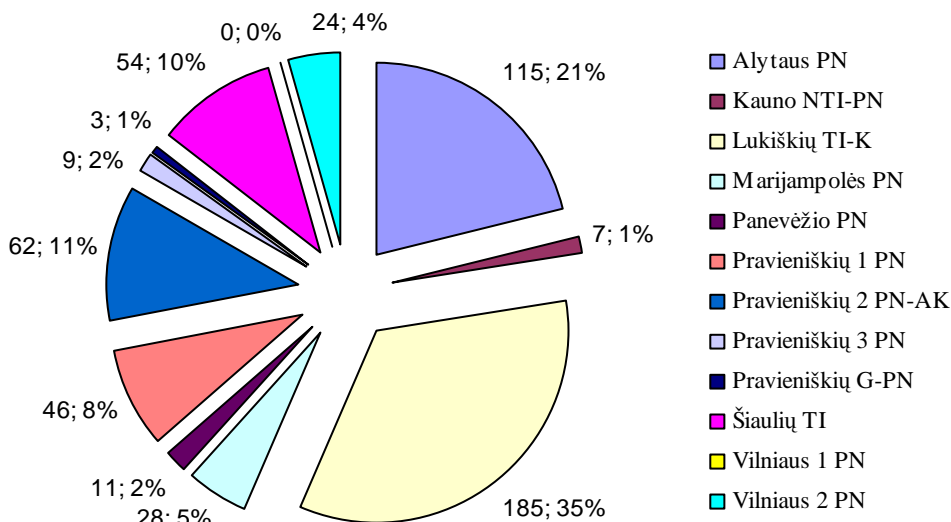
priežiūros paslaugas teikia Kauno vaikų sveikatos priežiūros įstaigos. Būtent todėl medicininėje LAVL statistikoje nuo 2003 m. Kauno NTI-PN nėra, o pateikti 2-je lentelėje bei 2-me paveiksle duomenys – tai yra atvykę iš Kauno NTI-PN asmenys, kuriems atvykimo į LAVL metu sukako 18 metų. Kalbant apie šią laisvės atėmimo įstaigą, išryškėjo ir faktas, kad suimti žalojasi dažniau nei nuteisti nepilnamečiai.

Aukščiau minėtų 2-jų laisvės atėmimo įstaigų statistiniai savižalos rezultatai akivaizdžiai rodo, kad savižalos veiksmų atlikimo riziką didina pirmoji reakcija į naują aplinką bei izoliaciją, taip pat sunkumai adaptuojantis. Šis nustatytas faktas yra patvirtinamas ir psichologų bei kriminologų pastebėjimais. Pasak suicidologijos specialistės prof. D. Gailienės [19], didesnė savižudybių ir savižalos atvejų dalis kalėjimuose paprastai įvyksta per pirmas 24 įkalinimo valandas. Šią mintį patvirtina ir surinkta statistika, rodanti, kad suimtieji yra padidintos rizikos savižalai grupė.

Žemiau esančiuose 3-je lentelėje bei 4-me paveiksle galima stebėti, kaip pasikeitė savižalos mastas laisvės atėmimo vietose, įsigaliojus naujiems įstatymams (jie minimi po 4-to paveikslo pateikimo).

3 lentelė. Savižalos atvejai, įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams (LAVL duomenys)

Laisvės atėmimo vieta	2003 m.	2004 m.	2005 m.	2006 m.	Iš viso
Alytaus PN	14	32	6	63	115
Kauno NTI-PN	3	0	0	4	7
Lukiškių TI-K	11	20	25	129	185
Marijampolės PN	6	11	0	11	28
Panevėžio PN	2	0	1	8	11
Pravieniškių 1 PN	6	3	2	35	46
Pravieniškių 2 PN-AK	29	10	4	19	62
Pravieniškių 3 PN	1	4	0	4	9
Pravieniškių G-PN	1	0	0	2	3
Šiaulių TI	8	7	10	29	54
Vilniaus 1 PN	0	0	0	0	0
Vilniaus 2 PN	6	3	2	13	24
Iš viso	87	90	50	317	544

4 paveikslas. Savižalos atvejai, įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams, % (LAVL duomenys)

Taigi kaip matyti, nuo 2003 m. savižalos atvejų laisvės atėmimo vietose, palyginus su laikotarpiu iki 2003 m., žymiai sumažėjo. Tai sietina su jau minėtu faktu, kad nuo 2003 m. LAVL nebegydomi nepilnamečiai (o jie sudarė viena didžiausių savižalotojų grupių); taip pat su baudžiamųjų įstatymų pakeitimais bei naujųjų baudžiamųjų įstatymų priėmimu – LR Baudžiamojo proceso kodekso [25], LR Baudžiamojo kodekso [26], LR Bausmių vykdymo kodekso [27], dėl ko sutrumpėjo įkalinimo laikas, sumažėjo suimtų ir nuteistų asmenų populiacija laisvės atėmimo įstaigose, sutrumpėjo ikiteisminio tyrimo terminai, pagerėjo buitinės higieninės sąlygos laisvės atėmimo vietose. Sumažėjus įkalinusių populiacijai, atsirado daugiau vietos, erdvės įstaigose, pagerėjo laisvės atėmimo bausmę atliekančiųjų tarpusavio santykiai, sumažėjo tarpusavio trintis ir įtampa.

Palyginus laikotarpius 1997 – 2002 m. ir jau įsigaliojus naujiems įstatymams 2003 – 2006 m., matyti, jog bendras savižalos atvejų skaičius yra sumažėjęs, bet „lyderiai“, kurių savižalos skaičius procentais bendrame visų įstaigų fone yra išaugęs, išlieka tie patys: Lukiškių TI-K (241, 16,20 % ir 185, 34,00 %), Alytaus PN (162, 10,89 % ir 115, 21,13%), Pravieniškių 2 PN-AK (188, 12,64 % ir 62, 11,39 %). Tokie rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad savižalojančių veiksmų atlikimo priežastys gali slypėti pačioje laisvės atėmimo įstaigos aplinkoje.

Viena svarbių savižalos priežasčių yra narkotikai ir dėl jų vartojimo atsirandančios ligos. Pvz., 2002 m. Alytaus PN buvo iškilęs skandalas dėl ŽIV protrūkio, kuris turėjo įtakos

santykiams tiek tarp pačių nuteistųjų, tiek tarp nuteistųjų ir įstaigos darbuotojų bei administracija. Intraveninių narkotikų vartojimas turėjo įtakos sparčiam transmisinių ligų, tokiu kaip virusiniai hepatitai B ir C, ŽIV, plitimui. Vien minėtoje laisvės atėmimo įstaigoje 2002 m. gegužės birželio mėnesiais buvo užfiksuoti 207 nauji ŽIV infekuoti nuteistieji; o paėmus laikotarpį nuo 2002 m. gegužės mėnesio iki 2003 m. gegužės mėnesio, yra išaiškinta 312 atvejų ŽIV infekuotųjų. Šie skaičiai leidžia daryti prielaidą, kad narkotinės medžiagos tarp nuteistųjų cirkuliavo gana laisvai. Tačiau ne visi norintys jų gauti turėjo tam pakankamai lėšų. Tuomet atsirasdavo „geradarių“, tiesiog skolinančių narkotikus. Tokios skolos gana greitai kaupėsi, o tai išskolinusiems grėsė „susidorojimu“. Vienas iš būdų pasislėpti nuo persekiojimo (bent laikinai) – savęs sužalojimas ir išvykimas tam tikram laikui į LAVL (tokias ir panašias istorijas pasakoja patys nuteistieji, būdami hospitalizuoti LAVL). Šis Alytaus PN narkomanijos protrūkio pavyzdys paskatino imtis priemonių tobulinti narkomanijos prevenciją bei griežtinti narkotikų kontrolę. [28]

Kita taip pat dažna savižalos priežastis yra minėtoji įtampa tarp pačių nuteistųjų bei tarp nuteistųjų ir administracijos ar kitų darbuotojų. Iš čia išplaukia tokie dalykai, kaip nuteistųjų protestas, pareigūnų smurtas ir kt., kas taip pat skatina save žalojančių veiksmų atlikimą.

Apžvelgus LAVL savižalos medicininę statistiką, galima teigti, kad nuteistų ir suimtų asmenų savižalos atvejų skaičius laisvės atėmimo vietose – tai yra socialinio, psichologinio, reabilitacinio darbo, taip pat pačių laisvės atėmimo įstaigų režimo lygio savotiškas indikatorius: savižalos atvejų padaugėjimas dažnai yra tiesiogiai susijęs su įstaigoje susikaupusiomis spręstinomis problemomis.

Palyginus laikotarpius 1997 – 2002 m. ir jau įsigaliojus naujiems įstatymams 2003 – 2006 m., matyti, jog bendras savižalos atvejų skaičius yra sumažėjęs, bet „lyderiai“ išlieka tie patys: Lukiškių TI-K (185 atvejai, 35 %), Alytaus PN (115 atvejų, 21 %), Pravieniškių 2 PN-AK (62 atvejai, 11 %). Tokie rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad savižalojančių veiksmų atlikimo priežastys gali slypėti pačioje laisvės atėmimo įstaigos aplinkoje.

Kaip jau buvo minėta įvade, jokių subjektyvių tyrimų ar straipsnių, tiriančių bei aiškinančių nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvus, nėra, išskyrus E. Vileikienės ir S. Gečėnienės tyrimą „Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui“ [23]. Tačiau šis tyrimas atliktas tik vienoje laisvės atėmimo įstaigoje (Kauno NTI-PN), kurioje bausmę atlieka nepilnamečiai. O šiame darbe nepilnamečiai nėra tiriami. Taigi literatūros apžvalgoje daugiau remtasi teisine, socialine, psichologine literatūra bei KD ir LAVL pateiktais duomenimis.

2. TYRIMO MEDŽIAGA IR METODAI

2. 1. Tyrimo metodai

Pagrindinis tyrimo metodas – apklausa anketavimo būdu (skerspjūvio tyrimas). Šio metodo pasirinkimą lėmė iškeltas darbo tikslas bei respondentų išsibarstymas po visą šalį.

Anketa buvo skirta nuteistiems ir suimtiems asmenims, dėl susižalojimo atvykusiems į LAVL, dalis anketų buvo išsiųsta į šalies laisvės atėmimo įstaigas, kurių psichologinių tarnybų vadovai padėjo atlikti suimtų ir nuteistų asmenų, linkusių tyčiniam susižalojimui, anketinę apklausą.

Anketa yra originali, sudaryta pačios darbo autorės. Ją sudarant, buvo konsultuotasi su darbo vadovu, darbo konsultantu, LAVL medicinos darbuotojais, taip pat remtasi moksline literatūra. Sudaryti anketą bei atlikti patį tyrimą labai pagelbėjo ir K. Kardelio vadovėlis [29].

Buvo atlikta anketos aprobacija: jas užpildė 5 žmonės, kad išsiaiškintumėme, ar suprantami klausimai ir pildymo tvarka.

Anketą sudarė 24 klausimai (žr. 1 priedą), kurie yra trejopi:

- atviro tipo klausimai, leidžiantys respondentui atskleisti savo nuomonę, požiūrį, patyrimą;
- pusiau uždari klausimai, kurie respondentui palieka galimybę papildomai komentuoti atsakymą;
- uždaro tipo klausimai su pateiktais atsakymų variantais.

Pagal klausimų tūrinį:

- 1 – 3 klausimai skirti respondentų ankstesnės kriminalinės praeities iki dabartinio momento duomenims;
- 4 – 16 klausimais stengiamasi atskleisti nuteistųjų ir suimtųjų patirtį laisvės atėmimo vietoje: jausmus, sunkumus, savižalos veiksmus atlikti skatinančias mintis ir išgyvenimus, ir kt.;
- 17 – 24 klausimai skirti respondentų duomenims apie socialinę demografinę padėtį bei išsilavinimą.

Anketos pradžioje motyvuotai paaiškinta, dėl ko atliekamas tyrimas, jo svarba, pateikiama trumpa anketos užpildymo instrukcija, taip pat akcentuojamas respondentų anonimiškumas.

Gauti tyrimo metu duomenys buvo užkoduoti ir įvesti į personalinį kompiuterį. Jiems analizuoti buvo naudojama programų paketu „SPSS 13.0 for Windows“. Buvo naudotasi tokiais šios programos funkcijomis:

- aprašomoji statistika (angl. *descriptive statistics*): dažnumų skaičiavimas (angl. *frequencies*), aprašomųjų statistikų charakteristikų skaičiavimas (angl. *descriptives*), kryžminių lentelių sudarymas (angl. *crosstabs*),
- koreliacinė analizė (angl. *correlate*): Pirseno (angl. *Pearson, R*) bei Spirmeno (angl. *Spearman*) koreliacijos koeficientų skaičiavimas bei jų reikšmingumo įvertinimas,
- regresinė analizė (angl. *regression*): tiesinio regresijos modelio sudarymas bei vertinimas.
- kriterijaus p reikšmė, kuria remiantis sprendžiama, ar koreliacija statistiškai reikšminga, $p > 0,05$.

Diagramų bei lentelių kūrimui buvo vadovautasi Microsoft Excel programa. Atliekant duomenų analizę SPSS programa, buvo vadovautasi K. Pukėno mokomąja knyga [30].

2. 2. Tiriamieji

Pasirinktu metodu buvo apklausta 210 nuteistųjų ir suimtųjų, iš kurių 21-am dėl savižalos veiksmų prireikė stacionarios pagalbos, todėl jie buvo hospitalizuoti LAVL, ir 189 asmenys – iš 11-os šalies laisvės atėmimo vietų:

- Vilniaus 2 PN,
- Lukiškių TI-K,
- Kauno TI,
- Alytaus PN,
- Marijampolės PN,
- Panevėžio PN,
- Pravieniškių 2 PN-AK,
- Pravieniškių 3 PN,
- Pravieniškių G-PN,
- Šiaulių TI,
- Kybartų PN.

Šiose įstaigoje anketinė apklausa buvo vykdoma tik tų asmenų, kurie yra įtraukti į priklausančių didelės rizikos grupei dėl savęs žalojimo ar bandymo nusižudyti apskaitą. Tyrime buvo atsiribota nuo nuteistų ir suimtų asmenų iš Kauno NTI-PN, todėl tiriamųjų amžius yra nuo 19 metų.

2. 3. Tyrimo eiga

Nuteistųjų ir suimtųjų anketinė apklausa vyko 2007 m. liepos – rugpjūčio mėnesiais. Prieš atliekant tyrimą, iš KD direktoriaus Sauliaus Vitkūno buvo paimtas leidimas rinkti duomenis laisvės atėmimo vietose bei LAVL. Šis leidimas buvo pateiktas visoms šalies laisvės atėmimo įstaigoms.

LAVL anketinę apklausą atliko darbo autorė. Anketas pildė patys respondentai. Prieš respondentams sutinkant atsakinėti į klausimus, jiems buvo paaiškintas tyrimo tikslas ir siekiai, kiekvienam paaiškinta anketos pildymo metodika. Su kiekvienu buvo bendraujama asmeniškai, stengiantis kuo labiau įsigilinti į respondentų rūpesčius, išklausant jų nuomonę, skundus ir pageidavimus, atsakyti į klausimus, susijusius su anketos pildymo metodika. Taip pat kiekvienam buvo padėkota už sugaištą laiką bei suteiktą pagalbą dalyvaujant tyrime.

Prieš anketas siunčiant paštu į laisvės atėmimo vietas, dėl planuojamo tyrimo buvo kalbėta su kiekvienos įstaigos vadovu, taip pat su vietinės psichologinės tarnybos vadovais. Jiems buvo paaiškinta tyrimo esmė, motyvacija, anketos pildymo instrukcija bei numatomas tiriamasis nuteistųjų ir suimtųjų asmenų kontingentas. Su pačiais respondентаis kalbėjo įstaigų psichologinių tarnybų vadovai. Asmeniui sutikus dalyvauti apklausoje, jam taip pat buvo aiškinamas tyrimo tikslas, svarba, anketos pildymo metodika bei akcentuojamas tiriamojo anonimiškumas. Pastarasis buvo garantuojamas taip: jokie asmeniniai duomenys neteikiami, kiekviena anketa įdėta į atskirą voką (ją užpildžius, asmuo užključia voką ir perbraukia keliais brūkšniais ties ključavimo vieta), visos tam tikros įstaigos užpildytos anketos vokuose įpakuojamos ir siunčiamos siuntinio pavidalu darbo autorei.

3. TYRIMO REZULTATAI

Tyrimė dalyvavo 210 respondentų iš 12 laisvės atėmimo vietų.

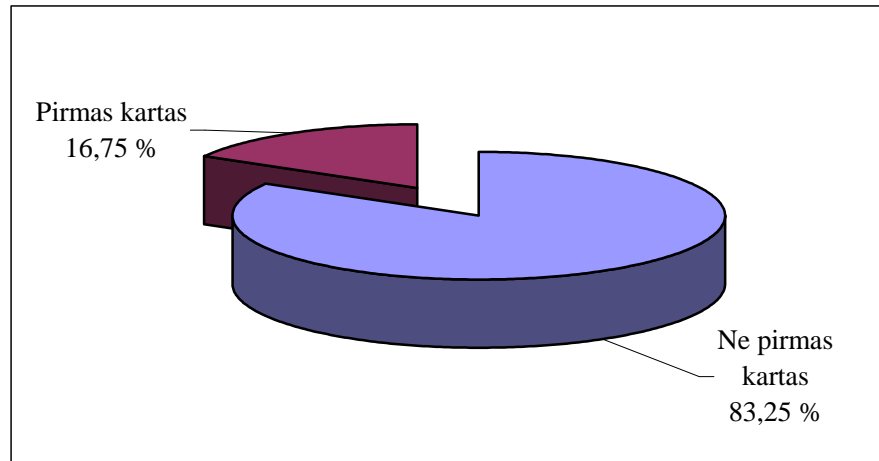
Daugiausiai respondentų dalyvavo iš Pravieniškių G-PN – 19,5 %, Kybartų PN – 18,6 % bei Alytaus PN – 16,2 %; mažiausiai – iš Pravieniškių 2 PN-AK, Šiaulių TI, Lukiškių TI-K bei Marijampolės PN – jų skaičius neviršijo 5 % kiekviename nuo visų apklaustų skaičiaus.

4 lentelė. Respondentai pagal laisvės atėmimo vietą

Nr.	Įstaiga	Respondentų skaičius	Respondentai, %
1	Šiaulių TI	5	2,4
2	Lukiškių TI-K	7	3,3
3	Pravieniškių 2 PN-AK	4	1,9
4	Pravieniškių G-PN	41	19,5
5	Pravieniškių 3 PN	11	5,2
6	Marijampolės PN	10	4,8
7	Panevėžio PN	12	5,7
8	Kauno TI	12	5,7
9	Kybartų PN	39	18,6
10	Alytaus PN	34	16,2
11	Vilniaus 2 PN	14	6,7
12	LAVL	21	10,0
Iš viso		210	100,0

Pirmieji anketos klausimai skirti respondentų ankstesnės kriminalinės praeities iki dabartinio momento duomenims gauti.

Dauguma respondentų pateko į laisvės atėmimo vietą ne pirma kartą, tokių 83,25 %. Vienas respondentas neatsakė, tai sudaro 0,48 %.

5 paveikslas. Respondentų pateikimas į laisvės atėmimo vietą

Žemiau esanti lentelė rodo respondentų teistumų skaičių.

5 lentelė. Respondentai pagal teistumų skaičių

Teistumų skaičius	Respondentų skaičius	Respondentai, %	Respondentai, % (neatsižvelgiant į neatsakymus)	Sukaupti respondentai, % (neatsižvelgiant į neatsakymus)
0	1	0,5	0,5	0,5
1	16	7,6	7,7	8,2
2	23	11,0	11,1	19,2
3	30	14,3	14,4	33,7
4	27	12,9	13,0	46,6
5	28	13,3	13,5	60,1
6	18	8,6	8,7	68,8
7	15	7,1	7,2	76,0
8	16	7,6	7,7	83,7
9	10	4,8	4,8	88,5
10	12	5,7	5,8	94,2
11	5	2,4	2,4	96,6
12	5	2,4	2,4	99,0
13	1	0,5	0,5	99,5
14	1	0,5	0,5	100,0
Iš viso	210	100,0	-	-

Vienas respondentas neturi nė vieno teistumo, nes dar tik laukia teismo. Pirmą teistumą turi 16, t.y. 7,6 % respondentų. Daugiausiai respondentų yra teisti 2-5 kartus, kiekvienoje grupėje jų kiekis viršija 10 %. Ketvirtadalis apklaustųjų turi ne daugiau nei 3, pusė – ne daugiau nei 5 teistumus. Mažiausiai 8 teistumus turi 24 % apklaustųjų. 2 respondentai neatsakė į pateiktą klausimą.

Pagrindiniais tyrimo klausimais (4 – 16) stengiamasi atskleisti nuteistųjų ir suimtųjų patirtį laisvės atėmimo vietoje: jausmus, sunkumus, savižalos veiksmus atlikti skatinančias mintis ir išgyvenimus, ir kt.

Nagrinėjant respondentų laisvalaikio būdą, išsiaiškinta, kad 49,05 % apklaustųjų laisvalaikį leidžia sportuodami, 58,57 % – skaitydami. Laisvalaikiu ir skaityti, ir sportuoti mėgsta 25,24 % respondentai.

6 lentelė. Respondentų laisvalaikio leidimo būdas, %

Laisvalaikis	Neskaito	Skaito	Iš viso
Nesportuoja	17,62	33,33	50,95
Sportuoja	23,81	25,24	49,05
Iš viso	41,43	58,57	100

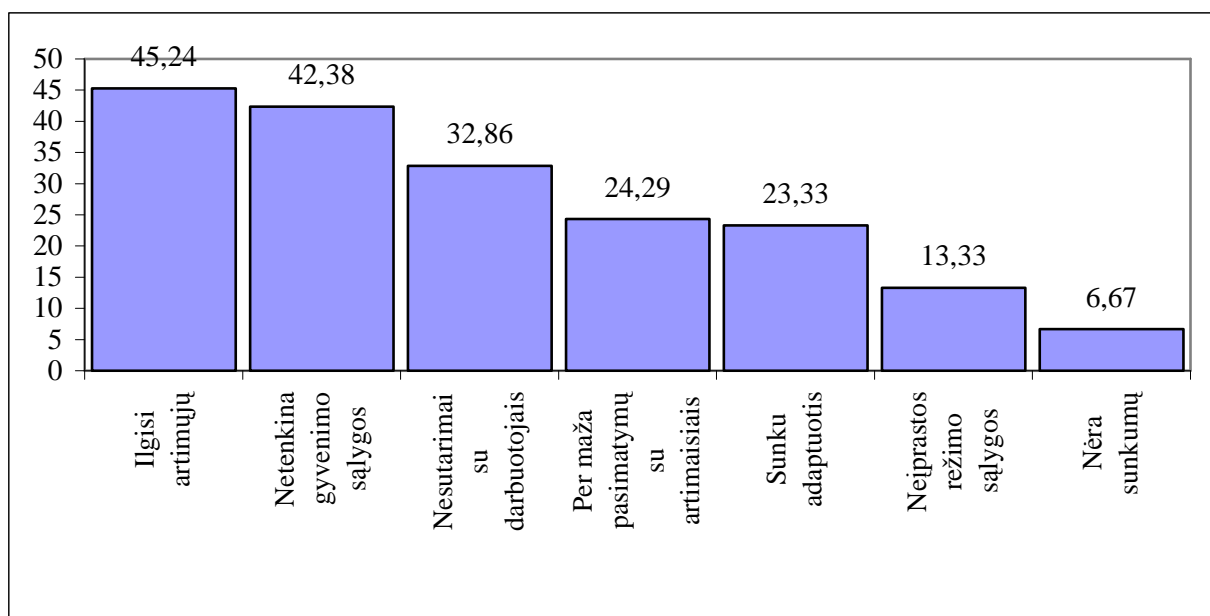
17,62 % dalyvavusiųjų tyrime nemėgsta minėto laisvalaikio leidimo, jų mėgiamos veiklos:

- televizoriaus žiūrėjimas,
- muzikos klausimasis,
- religijos klausimų nagrinėjimas,
- ateities apmąstymai,
- darbas ir mokymasis,
- piešimas,
- siuvimas, mezgimas (moterų atsakymai).

Respondentai, nurodydami laisvės atėmimo vietoje kylančius sunkumus, daugiausiai mini šiuos: ilgisi artimųjų – 95 respondentai, (45,24 %), netenkina gyvenimo sąlygos – 89 respondentai, (42,38 %), nesutarimai su darbuotojais – 69 respondentai, (32,86 %). Mažiausiai sunkumų kyla dėl neįprastų režimo sąlygų – 28 (13,33 %) respondentams, tačiau reikia nepamiršti, kad dauguma apklaustųjų turi daugiau nei vieną teistumą, todėl prie esamų sąlygų jie jau yra pripratę. 14 (6,67 %) respondentų nesusiduria su jokiais sunkumais.

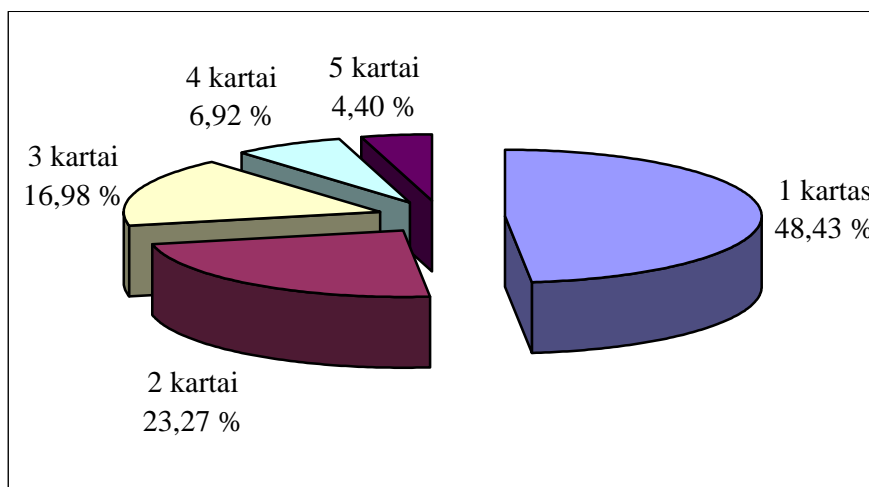
7 lentelė. Sunkumai, su kuriais respondentai susiduria laisvės atėmimo vietoje

Sunkumai	Respondentai	Respondantai, %
Sunku adaptuotis	49	23,33
Nesutarimai su darbuotojais	69	32,86
Ilgisi artimųjų	95	45,24
Neįprastos režimo sąlygos	28	13,33
Netenkina gyvenimo sąlygos	89	42,38
Per maža pasimatymų su artimaisiais	51	24,29
Su jokiais sunkumais nesusiduriu	14	6,67

6 paveikslas. Sunkumai, su kuriais respondentai susiduria laisvės atėmimo vietoje, %

Dauguma respondentų žalojosi nuo vieno iki penkių kartų, tokių yra 159 (75,71 %), o tai sudaro 3/4 visų apklaustųjų. Yra ir tokių, kurie yra atlikę savižalos veiksmus 24-30 kartų – 5 (2,38 %) respondentai, ir net daugiau nei 30 kartų – 2 (0,95 %) respondentai.

7 paveikslas. Respondentų, kurie žalojosi 1-5 kartus, pasiskirstymas

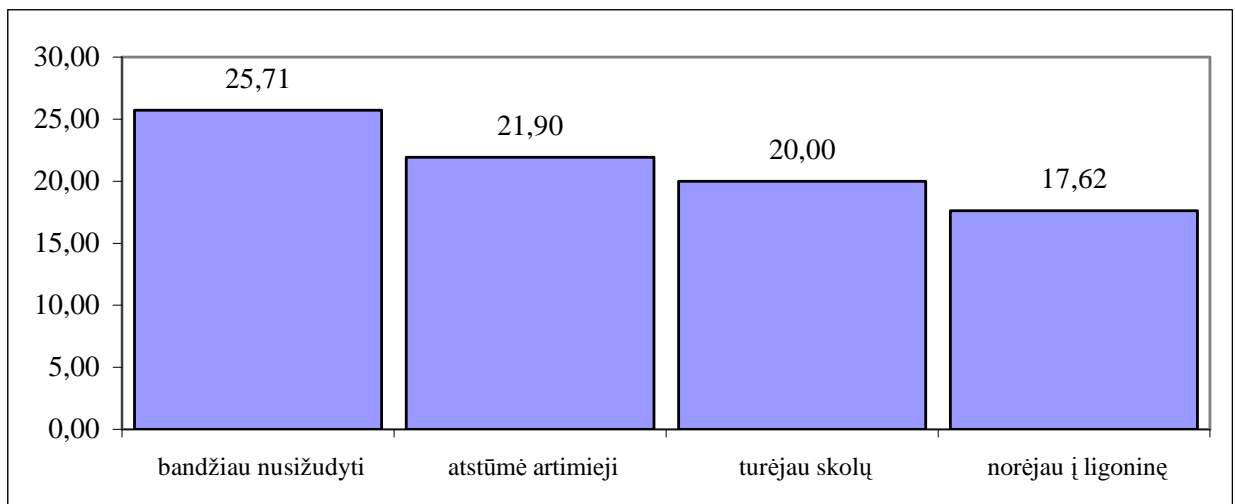
8 lentelė. Respondentų pasiskirstymas pagal savęs žalojimo skaičių

Savižala, skaičius	Respondentai	Respondentai, %
Neatsakė	4	1,90
1-5	159	75,71
Iš jų:		
1	77	48,43
2	37	23,27
3	27	16,98
4	11	6,92
5	7	4,40
4-10	36	17,14
9-15	2	0,95
14-20	2	0,95
19-25	0	0,00
24-30	5	2,38
Daugiau nei 30	2	0,95
Iš viso	210	100,00

Ketvirtadalis respondentų (54, 25,71 %) savižalos priežastimi nurodė bandymą nusižudyti. Apie penktadalį respondentų pažymėjo, kad priežastimi buvo tai, kad atstūmė artimieji, turėjo skolų ar norėjo patekti į ligoninę.

9 lentelė. Respondentų nurodytos savižalos priežastys

Priežastys	Respondentai	Respondentai, %
Atstūmė artimieji	46	21,90
Turėjo skolų	42	20,00
Norėjo į ligoninę	37	17,62
Bandė nusižudyti	54	25,71

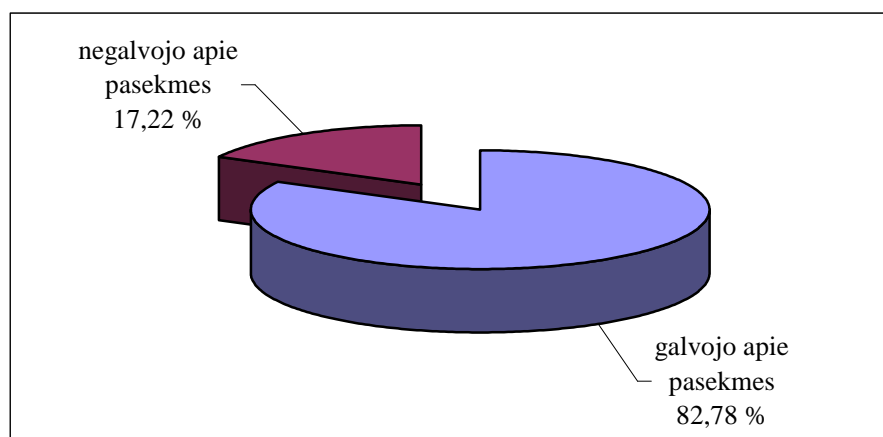
8 paveikslas. Respondentų nurodytos savižalos priežastys, %

Kitos minimos lemiančios savižalą priežastys:

- nesusitarimai su administracijos darbuotojais;
- gyvenimo beprasmybės suvokimas;
- neteisybė, nesutikimas su teismo nuosprendžiu;
- psichologiniai pojūčiai: stresas, depresija, nusivylimas;
- likdavau nesuprastas;
- pakeisti aplinką ir įrodyti savo teisybę;
- turėjau bėdų su kitais kaliniais;
- nebuvo iškviešti medikai;
- norėjau patekti į kitą pataisos įstaigą;
- norėjau įrodyti, kad galiu;
- dėl nelaimingos meilės;

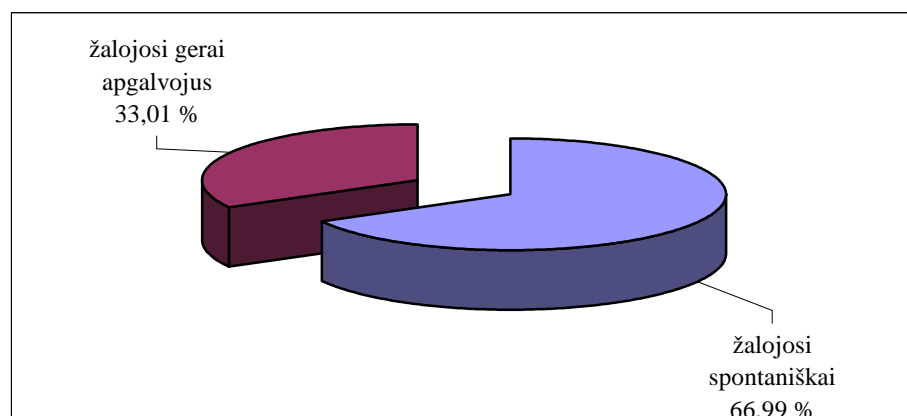
- stresas;
- dėl depresijos – „pavažiavo stogas“;
- dėl pareigūnų savivaliavimo;
- bandžiau išvengti didesnių sužalojimų;
- dėl darbuotojų vykdomos neteisybės;
- tai vienintelis efektyvus būdas pasiekti tiesą;
- protestuodamas;
- mušė kriminalistai ir reikalavo prisiimti nusikaltimus, kurių nepadariau;
- buvau sutrikęs;
- kadangi taip norėjau išreikšti savo savijautą – skausmą;
- išreiškiau nesutikimą su vidaus taisyklėmis;
- norėjau į ligoninę;
- baimės jausmas kalėjime;
- dėl prižiūrėtojų žvėriškumo (žinoma, ne visų);
- reikėjo taip daryti, nes tik taip atkreipė į mane dėmesį ir aš likau išteisintas nuo gautos nuobaudos ir izoliatoriaus;
- greičiau reaguojama į prašymus ir skundus;
- kad prieš mane nesmurtautų pareigūnai;
- norėjau į kitą kamerą;
- likau vienas, niekam nereikalingas;
- dėl ikiteisminio tyrimo pareigūnų veiksmų;
- dėl abstinencijos;
- gąsdinau pareigūnus;
- iš neturėjimo ką veikti;
- užėjus isterijos priepuoliams;
- palaikiau kitus draugus;
- kvailiojimas;
- būdamas girtas gąsdinau savo artimuosius.

Žalodamiesi, dauguma respondentų (82,78 %) galvojo apie pasekmes savo sveikatai.

9 paveikslas. Respondentų mintys apie savižalos pasekmes

Gerai apgalvojus žalojosi tik trečdalis respondentų, dauguma (66,99 %) žalojo save spontaniškai.

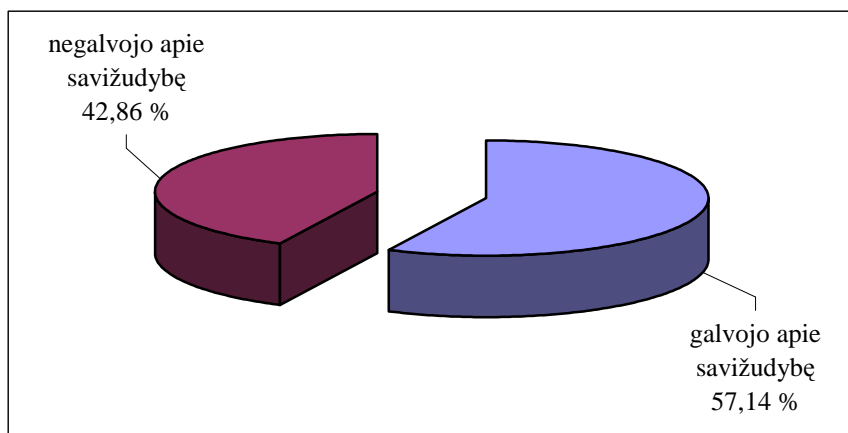
10 paveikslas. Respondentai pagal savižalos pobūdį

Iš žemiau pateiktos lentelės duomenų matyti, kad daugiausiai yra respondentų (59,33 %), kurie galvojo apie savižalos pasekmes sveikatai, bet žalojo save spontaniškai.

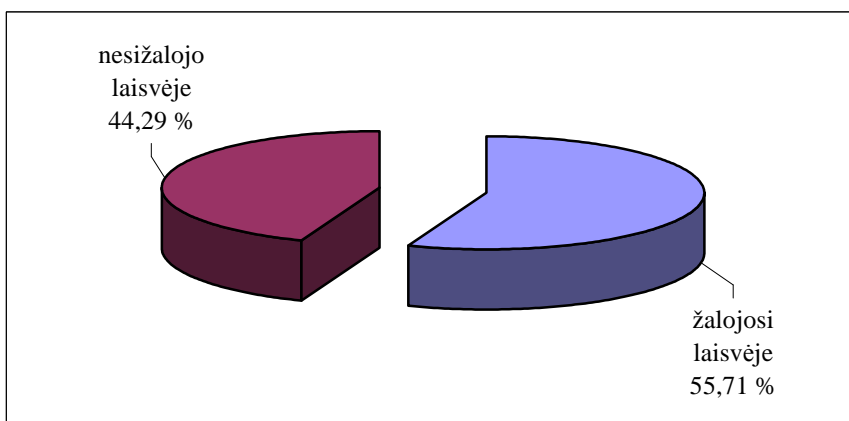
10 lentelė. Savižalos pasekmių įvertinimas, %

	Gerai apgalvojęs	Spontaniškai	Iš viso
Galvojo apie pasekmes	23,44	59,33	82,78
Negalvojo apie pasekmes	9,57	7,66	17,22
Iš viso	33,01	66,99	100

Daugiau nei pusė respondentų (57,14 %) yra turėję minčių apie savižudybę. Panašus respondentų skaičius (55,71 %) yra žaloję save laisvėje. Tie, kurie laisvėje yra save žaloje, patekę į nelaisvę, neretai pagalvoja apie savižudybę.

11 paveikslas. Respondentų mintys apie savižudybę

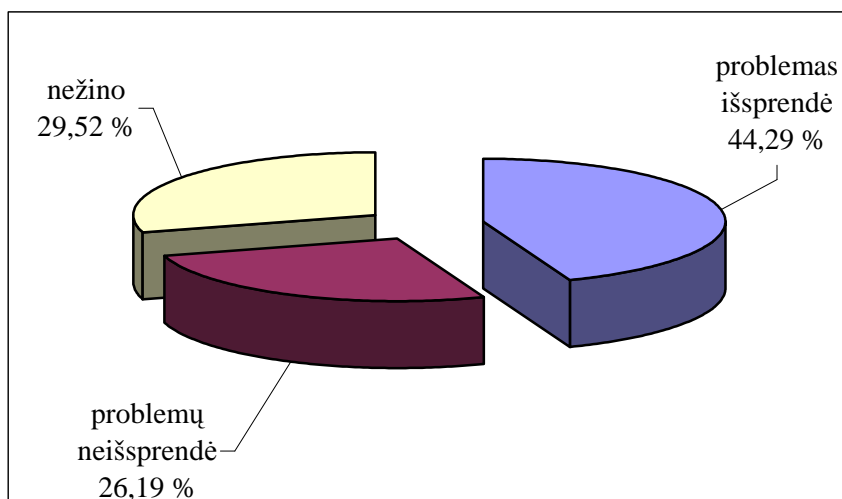
12 paveikslas. Respondentų žalojimasis laisvėje

Žinoma nuomonė, kad galvojančių apie savižudybę asmenų rizika save žaloti yra didesnė. Rezultatai patvirtina šią nuomonę: iš 44,29 % besižalojančių respondentų net 32,54 % galvojo apie savižudybę.

11 lentelė. Respondentai pagal savižalą ir mintis apie savižudybę laisvėje, %

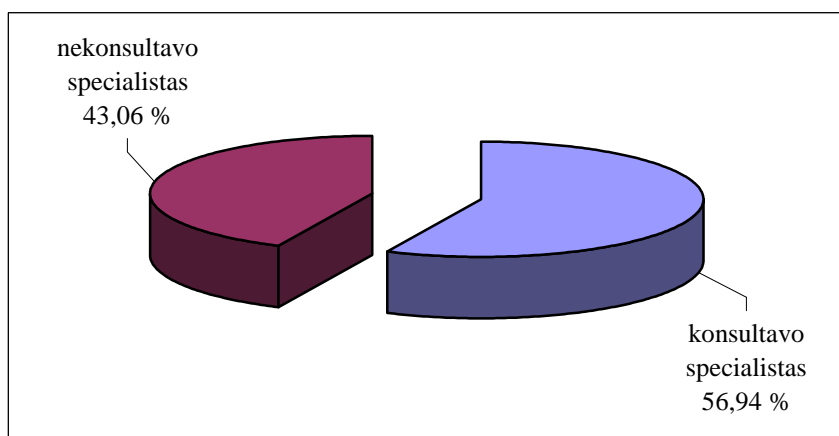
	Nesižalojo laisvėje	Žalojosi laisvėje	Iš viso
Negalvojo apie savižudybę	33,10	11,96	42,86
Galvojo apie savižudybę	24,88	32,54	57,14
Iš viso	55,71	44,29	100

Nuteistų ir suimtų asmenų atsakymai rodo, kad beveik pusei respondentų (44,29 %) savižalos veiksmai padėjo išspręsti iškilusias problemas, apie ketvirtadali (26,19 %) respondentų pasisakė priešingai. 29,52 % respondentų nežino, ar savęs žalojimas padėjo jiems spręsti problemas.

13 paveikslas. Respondentai pagal problemos (dėl ko žalojosi) išsprendimą

Mintys apie savižudybę, savęs žalojimas – rimtos psichologinės problemos, todėl būtina specialistų pagalba. Tyrimas parodė, kad tik 56,94 % (1 neatsakymas) respondentų konsultavo specialistai.

14 paveikslas. Respondentų specialistų konsultavimas

Žemiau pateikta lentelė rodo, kad iš 56,94 % respondentų, galvojuusių apie savižudybę, 30,62 % konsultavo specialistas, o 26,32 % – ne.

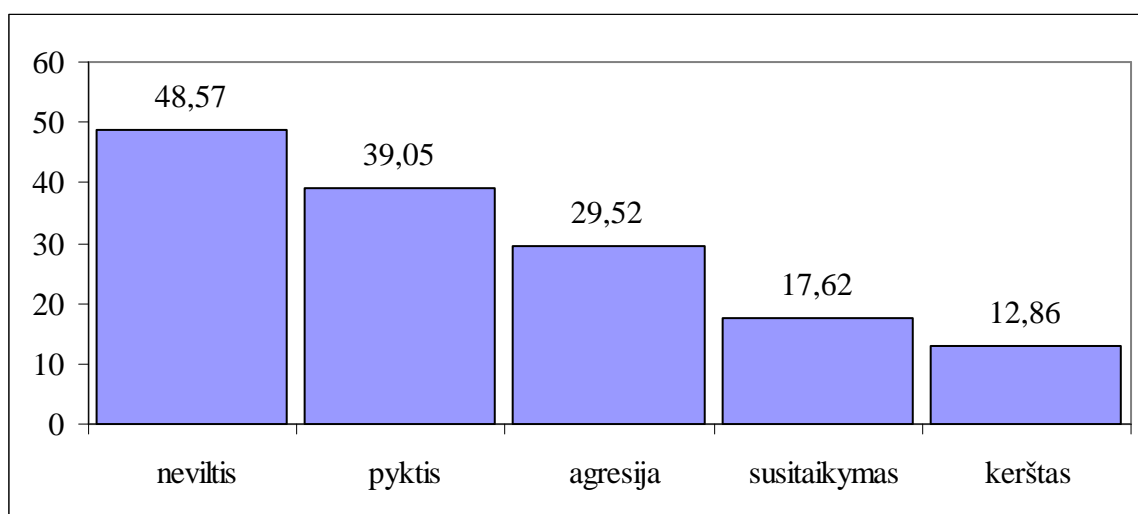
12 lentelė. Respondentai pagal mintis apie savižudybę ir specialistų konsultavimą, %

	Nekonsultavo specialistas	Konsultavo specialistas	Iš viso
Negalvojo apie savižudybę	30,62	12,44	43,06
Galvojo apie savižudybę	26,32	30,62	56,94
Iš viso	56,94	43,06	100

Viena iš svarbių priežasčių, skatinančių žmogaus pasiryžimą savižalai, gali būti asmens pojūčiai ir jausmai. Dažniausiai respondentų patiriamas jausmas – neviltis (48,57 %), rečiausiai – kerštas (12,86 %). Nemažai respondentų patiria pyktį (39,05 %) ir agresiją (29,52 %). Beveik penktadalis visų apklaustųjų (17,62 %) jaučia susitaikymą.

13 lentelė. Dažniausiai respondentų patiriami jausmai

Jausmai	Respondentai	Respondentai, %
Kerštas	27	12,86
Pyktis	82	39,05
Agresija	62	29,52
Susitaikymas	37	17,62
Neviltis	102	48,57

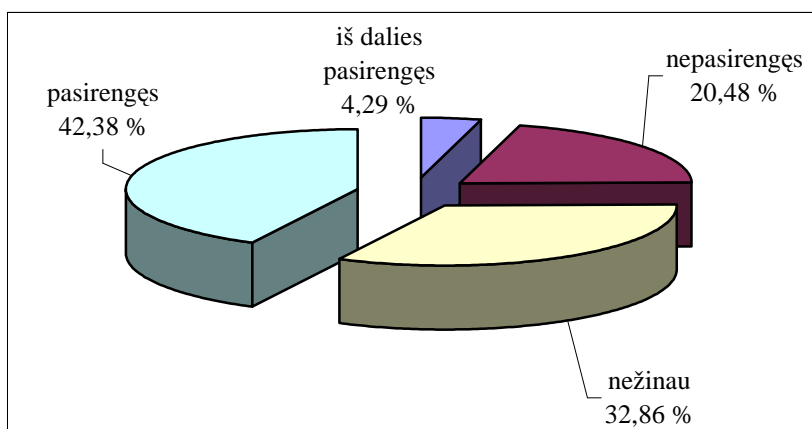

15 paveikslas. Dažniausiai respondentų patiriami jausmai, %

Nurodydami kitus jausmus, respondentai mini šiuos:

- jaudinimasis dėl artimųjų,
- baimė dėl ateities,
- nepasitikėjimas savimi,
- psichologiniai pojūčiai: stresas, depresija, nusivylimas.

Dauguma respondentų (42,38 %) jaučia esą pasirengę gyvenimui laisvėje, tačiau nemažas skaičius (20,48 %) nėra tam pasiruošęs.

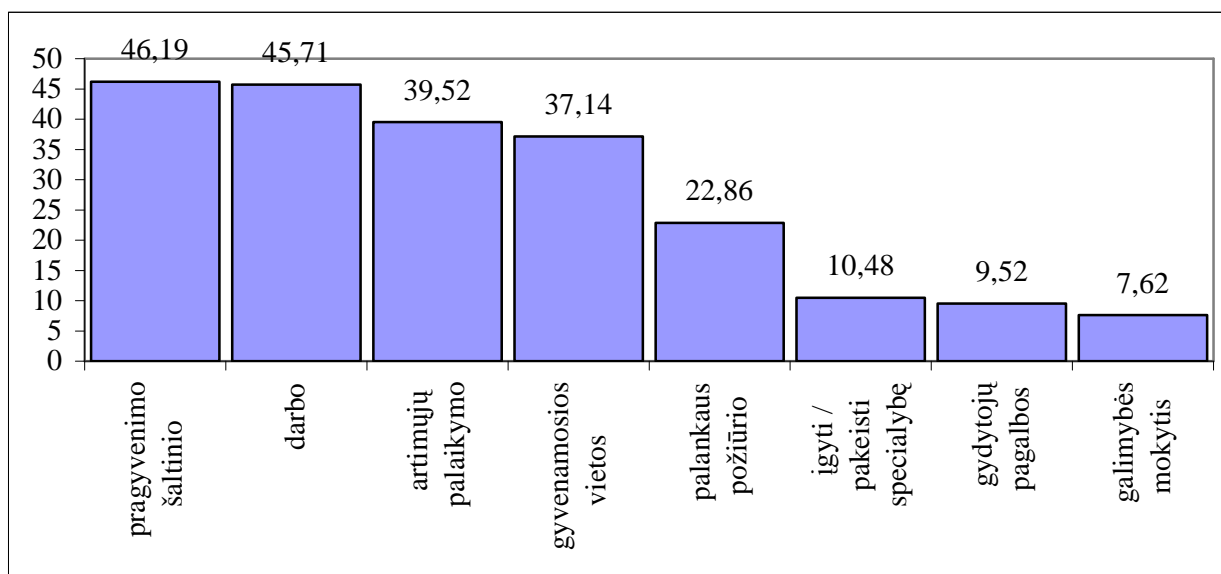

16 paveikslas. Respondentų pasirengimas gyvenimui laisvėje

Tam, kad galėtų normaliai socialiai adaptuotis visuomenėje, pasibaigus bausmės atlikimo terminui, respondentų nuomone, jiems reikėtų pragyvenimo šaltinio (46,19 %), artimųjų palaikymo (39,52 %), gyvenamosios vietos (37,14 %) bei kitų svarbių dalykų. Tačiau tik nedaugelis susimąsto apie mokymąsi (7,62 %) bei specialybės įsigijimą (10,48 %).

14 lentelė. Svarbiausi dalykai išėjus į laisvę

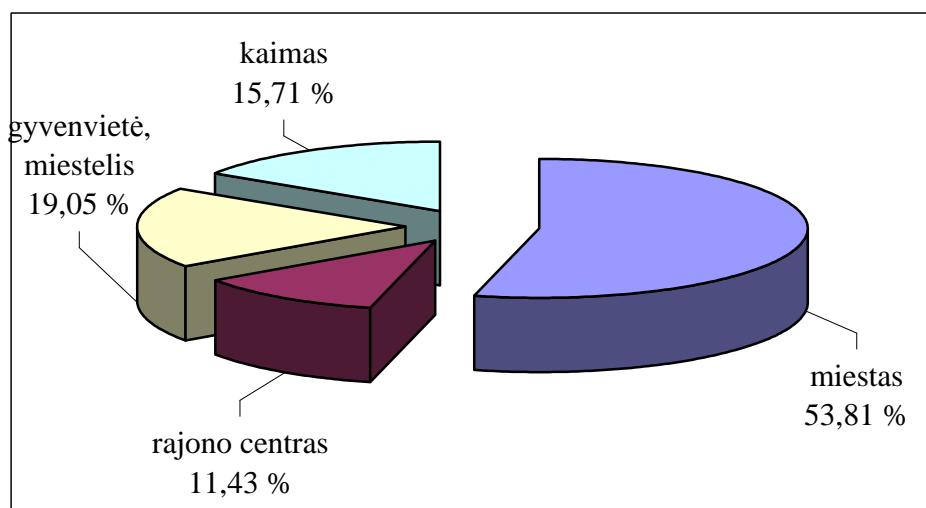
Reikalinga laisvėje	Respondentai	Respondentai, %
Palankaus požiūrio	48	22,86
Darbo	96	45,71
Galimybės mokytis	16	7,62
Įgyti / pakeisti specialybę	22	10,48
Gydytojų pagalbos	20	9,52
Artimųjų palaikymo	83	39,52
Pragyvenimo šaltinio	97	46,19
Gyvenamosios vietos	78	37,14

17 paveikslas. Svarbiausi dalykai išėjus į laisvę, %

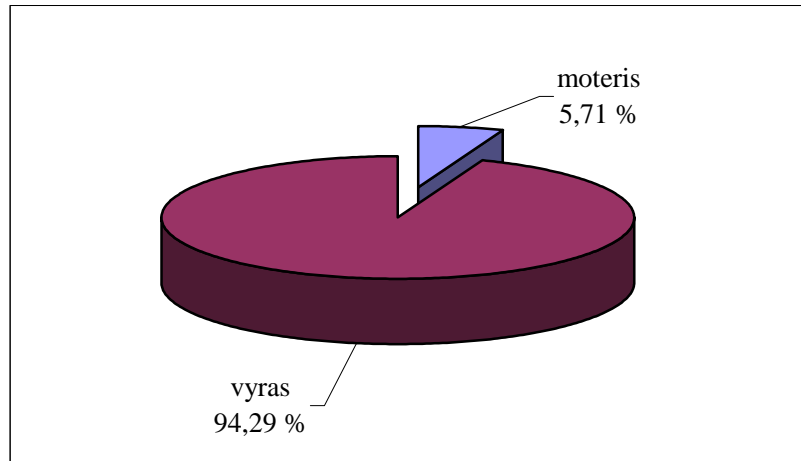
Paskutiniai anketos klausimai (17 – 24) skirti respondentų duomenims apie socialinę demografinę padėtį bei išsilavinimą.

Nagrinėjant demografinę respondentų padėtį, išaiškėjo, kad daugiau nei pusė (53,81 %) iki įkalinimo gyveno miestuose.

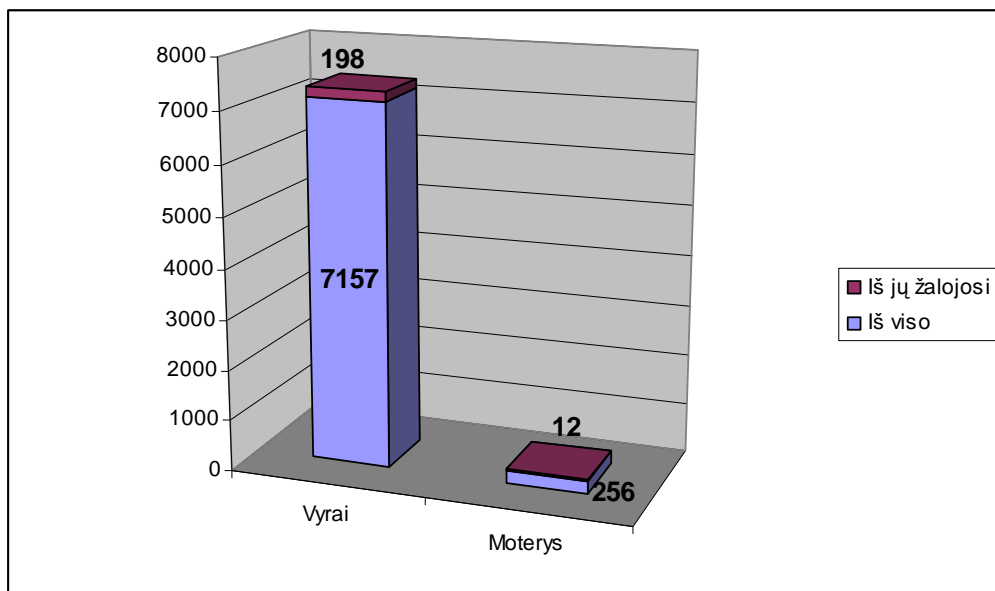
18 paveikslas. Demografinė respondentų padėtis iki įkalinimo

Dauguma apklaustųjų yra vyrai, jie sudaro 94,29 % visų respondentų. Apklaustos 12 moterų iš visų 210 respondentų, kas sudaro 5,71 %. Jos atlieka bausmę Panevėžio PN (tai yra vienintelė mūsų šalyje laisvės atėmimo vieta moterims).

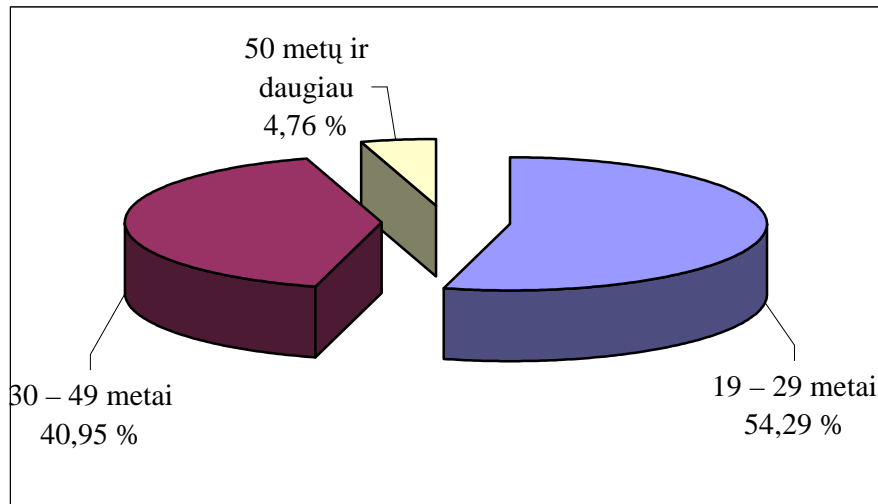
19 paveikslas. Respondentai pagal lytį

Iš 256 atliekančių laisvės atėmimo bausmę moterų 12 (4,68 %) bent kartą yra save žalojusios. Iš 7157 atliekančių laisvės atėmimo bausmę vyrų save žaloję yra 198 (2,77 %).

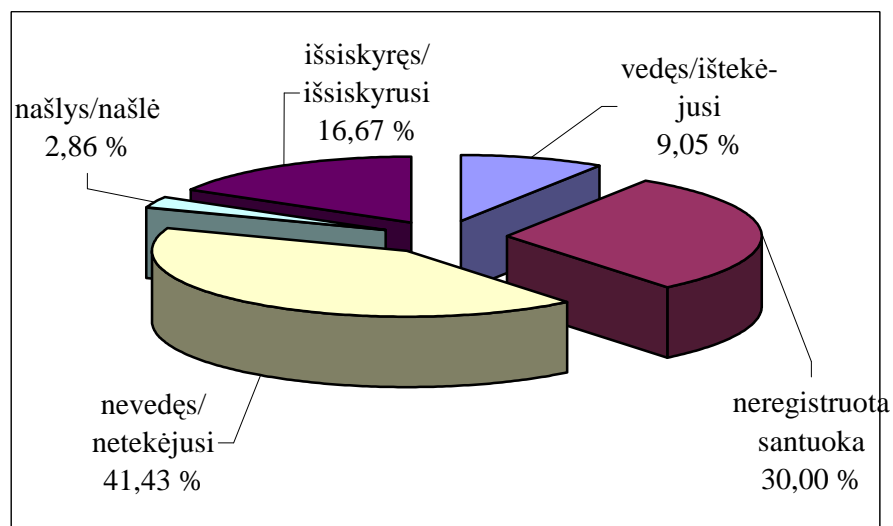
20 paveikslas. Savižalotojai visų nuteistųjų ir suimtųjų fone

Dauguma respondentų (54,29 %) yra 19-29 metų amžiaus, 40,95 % apklaustųjų – 30-49 metų amžiaus. Ir tik nedidelė respondentų dalis (4,76 %) yra vyresni nei 50 metų amžiaus.

21 paveikslas. Respondentai pagal amžių

Tiriant šeimyninę respondentų padėtį, išaiškėjo, kad stipriai vyrauja (41,43 %) vieniši (nevedę / netekėjusios) asmenys. Gyvenančių nesusituokus yra 30 % apklaustųjų, tarp kurių nėra nei vienos moters. 16,67 % respondentų yra išsiskyrę. Santuokoje gyvena 3 moterys bei 16 vyrų, tai sudaro 9,05 % visų apklaustųjų. Mažiausia dalis (2,86 %) yra našliai, iš jų – 2 moterys bei 4 vyrai.

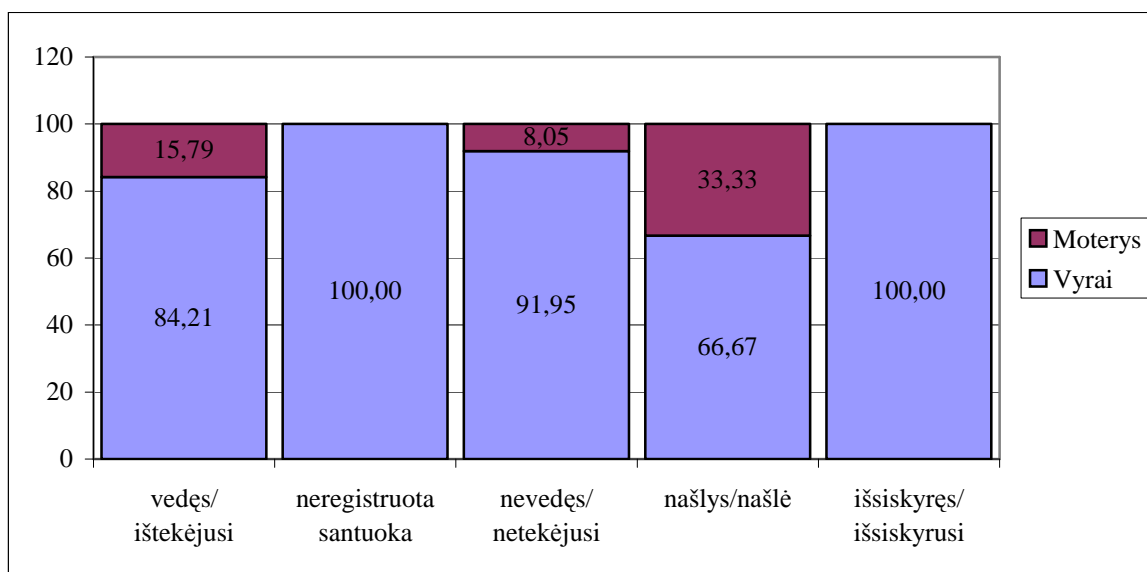

22 paveikslas. Šeimyninė respondentų padėtis

15 lentelė. Respondentai pagal šeimyninę padėtį bei lytį

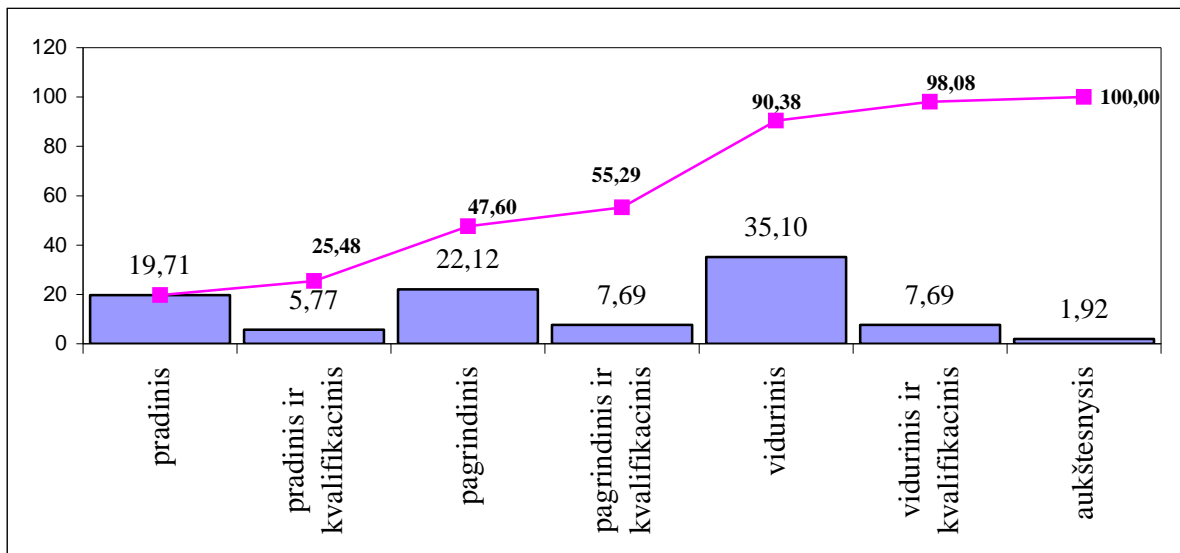
Šeimyninė padėtis	moteris		vyras		Iš viso	
	žmonių	%	žmonių	%	žmonių	%
Vedęs/ištekėjusi	3	25,00	16	8,08	19	9,05
Neregistruota santuoka	0	0,00	63	31,82	63	30,00
Nevedęs/netekėjusi	7	58,33	80	40,40	87	41,43
Našlys/našlė	2	16,67	4	2,02	6	2,86
Išsiskyres/išsiskyrusi	0	0,00	35	17,68	35	16,67
Iš viso	12	100,00	198	100,00	210	100,00

Dauguma apklaustų vyrų (91,95 %) ir moterų (8,05 %) niekada negyveno santuokoje. Gyvenančių santuokoje daugiau yra vyrų – 84,21 %, moterų – tik 15,79 %. Nėra nei vienos moters, kuri gyventų neregistruotoje santuokoje arba būtų išsiskyrusi.

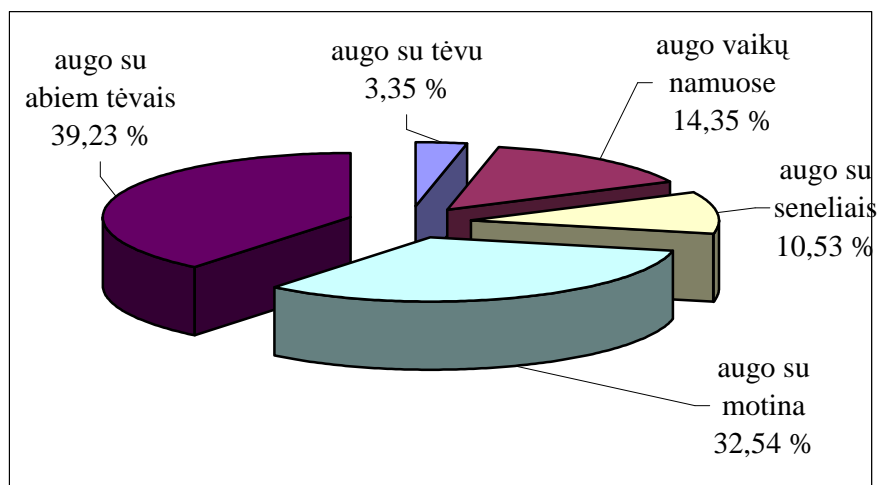
23 paveikslas. Respondentų pasiskirstymas pagal šeimyninę padėtį, %

Pragyvenimo šaltinis, tuo pačiu ir darbas, didelę dalimi priklauso nuo įgyto išsilavinimo. Nė vienas dalyvavęs tyrime respondentas neturi aukštojo išsilavinimo. Dauguma respondentų turi vidurinį išsilavinimą, tokių yra 35,1 %, pagrindinį išsilavinimą – 22,12 %, nemaža dalis – 19,71 % – teturi pradinį išsilavinimą. Taigi net 90,38 % apklaustųjų yra įgiję vidurinį arba dar žemesnį išsilavinimą. Aukštesnį išsilavinimą turi tik 1,92 %, aukštąjį – nė vienas.

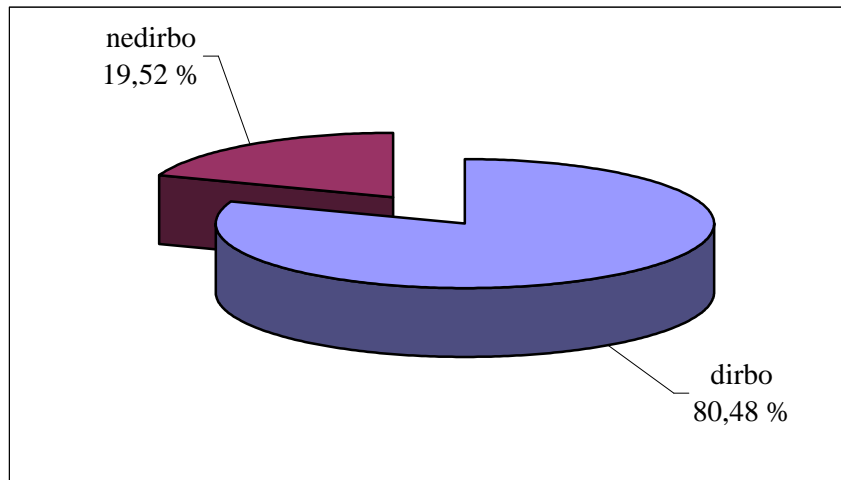
24 paveikslas. Respondentų išsilavinimas, %

Didesnė dalis respondentų vaikystėje augo pilnavertėse šeimose su abiem tėvais, tokių yra 39,23 %, tik šiek tiek mažiau augo su motina – 32,54 %, su tėvų tik 3,35 %. Vaikų namuose augo 14,35 % apklaustųjų.

25 paveikslas. Respondantai pagal šeimos sudėtį vaikystėje

Dauguma apklaustųjų (80,48 %) yra turėję darbo patirties iki įkalinimo arba dirba laisvės atėmimo vietoje, niekada nedirbusiųjų yra 19,52 %.

26 paveikslas. Dirbantys ir nedirbantys respondentai

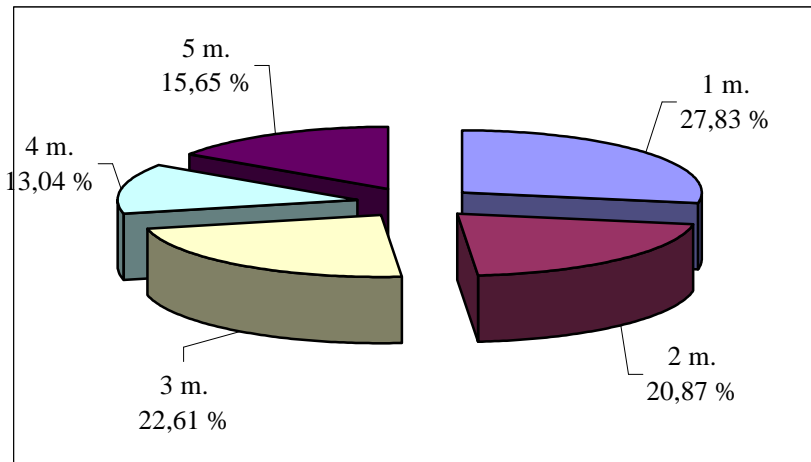
Iš 210 respondentų 41 (19,52 %) niekada nedirbo, 11 neatsakė, kiek laiko yra dirbę. Todėl nagrinėjami tik 159 respondentų atsakymai.

Didžiausios dalies dirbusių ar dirbančių apklaustųjų darbo stažas sudaro 1-5 metus, tokių yra 72,33 %, dauguma iš jų dirbo 1 metus, jų yra 27,83 % (dirbusių 1-5 metų). Dirbusių 6-10 metų – 16,35 % respondentų, o dirbusių 11-15 metų – 9,43 %.

16 lentelė. Respondentai pagal dirbtų metų skaičių

Dirbo, metais	Respondentai	Respondentai, %
Iki 5	115	72,33
Iš jų:		
1	32	27,83
2	24	20,87
3	26	22,61
4	15	13,04
5	18	15,65
6-10	26	16,35
11-15	15	9,43
16-20	1	0,63
21-25	1	0,63
26-30	1	0,63

Iš ankstesnių rezultatų žinoma, kad didesnę apklaustųjų dalį sudaro jaunesnio amžiaus (19 – 29 metų) respondentai, todėl dirbančiųjų ilgesnį laiką yra mažiau.

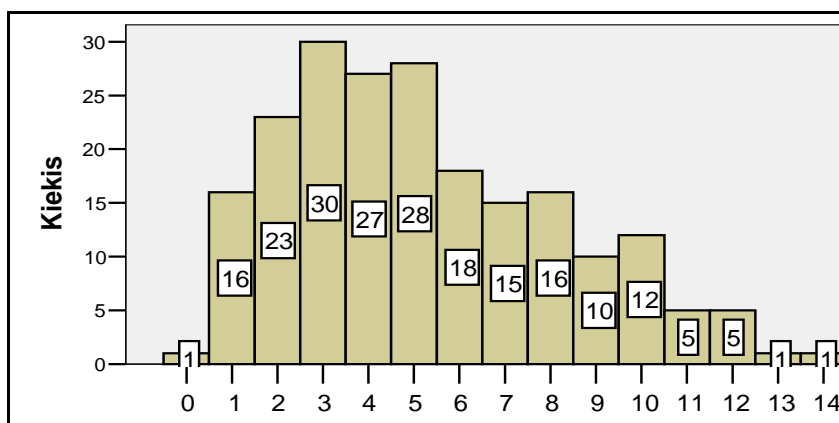
27 paveikslas. Respondentai pagal išdirbtą laiką (dirbusiųjų 1-5 metus)

Vidutiniškai kiekvienas iš respondentų turi apie 5 teistumus. Pusė apklaustųjų turi mažiau nei 5 teistumus, pusė – daugiau. Dauguma apklaustųjų turi 3 teistumus. Nuo vidutinio teistumų skaičiaus kitų apklaustųjų teistumų skaičius vidutiniškai skiriasi 3 teistumais.

17 lentelė. Teistumų skaičiaus aprašomosios statistikos charakteristika

Vidurkis	5,254808
Mediana	5
Moda	3
Vid. kvadratinis nuokrypis	3,008438
Dispersija	9,050701
Eksceso koeficientas	-0,38613
Asimetrijos koeficientas	0,586413
Duomenų aibės plotas	14
Minimumas	0
Maksimumas	14
Suma	1093
Reikšmių skaičius	208

Neigiamas eksceso koeficientas rodo, kad teistumų skaičiaus histograma yra plokščiaviršūnė. Teigiamas asimetrijos koeficientas, rodo, kad egzistuoja teigiama, t.y. dešiniašonė asimetrija. Tai rodo, kad mažesnio skaičiaus teistumų yra daugiau nei didesnio skaičiaus. Mažiausias teistumų skaičius yra 0, t.y. buvo apklaustas asmuo, kuris dar laukia teismo, jis dar neturi nė vieno teistumo. Daugiausiai yra užfiksuota 14 teistumų. Didžiausias nuo mažiausio teistumų skaičiaus skiriasi 14 teistumais. Iš viso užfiksuoti 208 apklaustųjų teistumų skaičius, bendra jų suma yra 1093 teistumai.

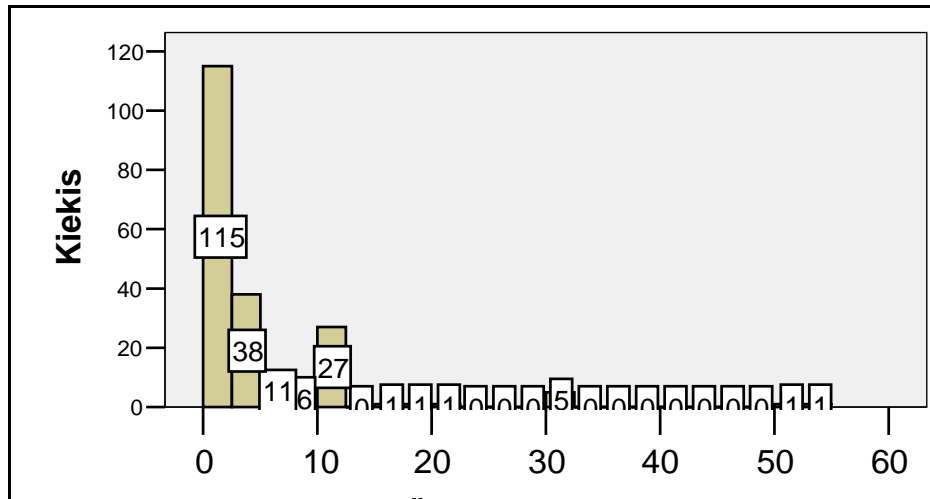
28 paveikslas. Teistumų skaičiaus histograma

Vidutiniškai kiekvienas iš apklaustųjų save žalojo 4 – 5 kartus. Pusė apklaustųjų žalojosi mažiau nei 2 kartus, pusė – daugiau. Dauguma apklaustųjų žalojosi 1 kartą. Nuo vidutinio žalojimosi skaičiaus kitų apklaustųjų žalojimosi skaičius vidutiniškai skiriasi 7 kartais.

18 lentelė. Savižalos skaičiaus aprašomosios statistikos charakteristika

Vidurkis	4,657005
Mediana	2
Moda	1
Vid. kvadratinis nuokrypis	7,134848
Dispersija	50,90606
Eksceso koeficientas	20,78613
Asimetrijos koeficientas	4,071298
Duomenų aibės plotas	54
Minimumas	0
Maksimumas	54
Suma	964
Reikšmių skaičius	207

Teigiamas eksceso koeficientas rodo, kad savižalos skaičiaus histograma yra smailiaviršūnė. Teigiamas asimetrijos koeficientas, rodo, kad egzistuoja teigiama, t.y. dešiniašonė asimetrija. Tai rodo, kad apklaustųjų, kurie save žalojo retai, yra daugiau, nei tų, kurie žalojosi dažnai. Daugiausiai užfiksuota 54 savižalos kartai. Iš viso užfiksuoti 207 apklaustųjų apie savęs žalojimo atsakymai, jie žalojosi 964 kartus.

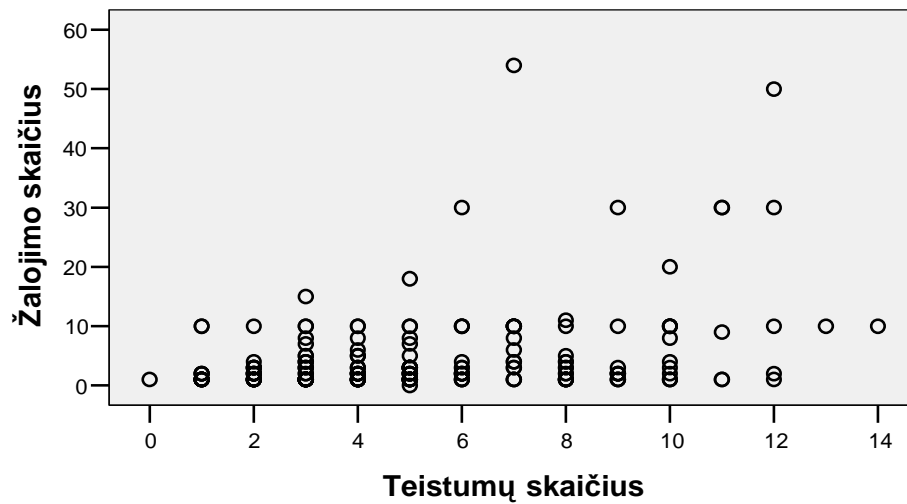
29 paveikslas. Savižalos skaičiaus histograma

Teistumų ir savęs žalojimo skaičiaus įvertintas Pirseno koreliacijos koeficientas yra lygus 0,346. Su 0,99 tikimybe koreliacijos koeficientas yra reikšmingas, t.y. statistiškai skiriasi nuo nulio. Rezultatai rodo, kad egzistuoja silpna tiesioginė tiesinė priklausomybė tarp teistumų ir savęs žalojimo skaičiaus, t.y. kuo daugiau teistumų, tuo didesnis savižalos skaičius.

19 lentelė. Teistumų ir savižalos skaičiaus koreliacijos koeficientas (koreliacinė analizė)

Correlations			
		teist_3	zal_6
teist_3	Pearson Correlation	1	,346**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	208	205
zal_6	Pearson Correlation	,346**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	205	207

** . Correlation is significant at the 0.01 level

30 paveikslas. Teistumų ir savižalos skaičiaus grafinė priklausomybė

Tiesinė regresijos lygtis aprašo priklausomybę tarp teistumų ir savęs žalojimo skaičiaus, pasitelkus matematinę lygtį (Y – žalojimo skaičius, X – teistumų skaičius, $Y = a_0 + a_1 X$).

20 lentelė. Teistumų tiesinė priklausomybė nuo savižalos skaičiaus (regresinė analizė)

Model Summary					
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	
1	,346 ^a	,120	,115	6,739	

a. Predictors: (Constant), teist_3

(a)

ANOVA ^b						
Model		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
1	Regression	1253,736	1	1253,736	27,607	,000 ^a
	Residual	9219,015	203	45,414		
	Total	10472,751	204			

a. Predictors: (Constant), teist_3

b. Dependent Variable: zal_6

(b)

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	,346	,949		,364	,716
	teist_3	,822	,156	,346	5,254	,000

a. Dependent Variable: zal_6

(c)

Gautas modelis $Y = 0,346 + 0,822 X$ rodo, kad padidėjus vienam teistumui, žalojimosi skaičius padidės apie vieną kartą (0,822). Determinacijos koeficientas, kuris yra lygus 0,12, rodo, kad žalojimosi skaičius 12 % priklauso nuo teistumo skaičiaus, o 82 % priklauso nuo likusių veiksnių, kurie neaprašyti šiame modelyje.

Ranginių kintamųjų koreliacinę analizę (pasinaudojus Spirmeno koreliacijos koeficientu, žr. 21 lentelę) rodo:

- galvojančius apie savižudybę nuteistuosius konsultavo specialistas,
- savęs žalojimas laisvėje ir mintys apie savižudybę yra priklausomi reiškiniai,
- galvojantys apie savižudybę asmenys jaučiasi mažiau pasirengę gyvenimui laisvėje,
- kuo asmuo yra vyresnis, tuo aukštesnis išsilavinimas.

4. REZULTATŲ APTARIMAS

Atlikus laisvės atėmimo vietose tyrimą bei apdorojus gautus duomenis, išaiškėjo pagrindiniai nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai ir svarbiausi lemiantys savižalą veiksniai bei aplinkybės, taip pat kiti „foniniai“, netiesioginiai, bet irgi turintys įtakos savižalos veiksmams atlikti dalykai. Šiame darbo skyriuje yra aptariami gauti tyrimo rezultatai.

Daugiausiai respondentų dalyvavo iš Pravieniškių G-PN – 19,5 %, Kybartų PN – 18,6 % bei Alytaus PN – 16,2 %; mažiausiai – iš Pravieniškių 2 PN-AK, Šiaulių TI, Lukiškių TI-K bei Marijampolės PN – jų skaičius neviršijo 5 % kiekvienos įstaigos nuo visų apklaustų skaičiaus. Dauguma respondentų pateko į laisvės atėmimo vietą ne pirmą kartą, tokių 83,25 %. Vienas respondentas neatsakė, tai sudaro 0,48 %.

Dauguma dalyvavusių tyrime respondentų (54,29 %) yra 19 – 29 metų amžiaus asmenys. 40,95 % apklaustųjų – 30 – 49 metų amžiaus. Ir tik nedidelė respondentų dalis (4,76 %) yra vyresni nei 50 metų amžiaus (žr. 21 paveikslą). Matyti, kad didėjant amžiui, mažėja savižalotojų skaičius. Šie rezultatai leidžia daryti išvadą, kad jauni (iki 29 metų) nuteistieji ir suimtieji savižalai yra linkę žymiai daugiau nei vyresnio amžiaus.

Iš visų Lietuvoje esančių laisvės atėmimo įstaigų tik viena skirta atlikti laisvės atėmimo bausmę moterims – tai yra Panevėžio PN, kurioje 12 moterų bent kartą yra atlikusios savižalos veiksmus. Bendrame savižalotojų fone (savižalotojai visose laisvės atėmimo vietose) tai tesudaro 5,71 %, 94,29 % savižalotojų – vyrai (žr. 19 paveikslą). Tačiau nereikia skubėti daryti klaidingų išvadų dėl mažo moterų savižalos procento. Jei pažiūrėtume tik moterų fone, tai matyti, kad iš 256 [31] atliekančių bausmę moterų net 12 (4,68 %) yra save žalojusios. Tai pakankamai didelis skaičius. Palyginimui, iš 7157 [31] tuo metu atlikinėjančių bausmę vyrų 198 (2,77 %) bent kartą yra atlikę savižalos veiksmus (žr. 20 paveikslą). Šie rezultatai akivaizdžiai rodo, kad savižalai linkusių moterų yra beveik dvigubai daugiau nei vyrų.

Tiriant šeimyninę respondentų padėtį, išaiškėjo, kad didžioji dalis asmenų yra nevedę / netekėjusios – 41,43 %. Gyvenančių nesusituokus yra 30 % apklaustųjų, tarp kurių nėra nei vienos moters. 16,67 % respondentų yra išsiskyre. Santuokoje gyvena 3 moterys bei 16 vyrų, tai sudaro 9,05 % visų apklaustųjų. Mažiausia dalis (2,86 %) yra našliai, iš jų – 2 moterys bei 4 vyrai (žr. 22 ir 23 paveikslus, 15 lentelę). Taigi save žaloti daugiausia linkę vieniši asmenys, kurie bendrai sudaro 60,96 % (nevedę, našliai, išsiskyre). Tačiau vieną didžiausių sunkumų, atliekant laisvės atėmimo bausmę, dauguma respondentų (45,24 %) nurodė tai, kad ilgisi

artimųjų (žr. 7 lentelę, 6 paveikslą); ir net 21,90 % respondentų vieną iš svarbių savižalos priežasčių nurodė tai, kad juos atstūmė artimieji (žr. 9 lentelę, 8 paveikslą). Iš čia matyti, kad nepriklausomai nuo to, ar asmuo yra vedęs / ištekėjusi, ar ne, kiekvienam jų yra be galo svarbūs ryšiai su savo šeima, todėl labai svarbu kuo įmanoma labiau užtikrinti tinkamus socialinius atliekančiųjų bausmę ir jų artimųjų ryšius.

Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas [27] numato tokį pasimatymų dažnumą: paprastajai grupei priskirti nuteistieji turi teisę per tris mėnesius gauti vieną ilgalaikį ir vieną trumpalaikį pasimatymą; lengvajai grupei priskirti nuteistieji – per du mėnesius gauti vieną ilgalaikį ir vieną trumpalaikį pasimatymą; o drausmės grupei priskirti nuteistieji turi teisę vieną kartą per mėnesį paskambinti telefonu. Atsižvelgiant į vienišų asmenų polinkį savižaloti ir jų poreikį bendrauti su artimaisiais, šio įstatymu nustatyto pasimatymų dažnumo (keli kartai per 2-3 mėnesius), manytina, nepakanka. Suimtiesiems pasimatymai su artimaisiais priklauso nuo bylą tiriančio pareigūno arba teismo, kurio žinioje yra byla, malonės. Lietuvos Respublikos kardomojo kalnimo įstatymo [32] 16 straipsnis nustato, kad kalnamiesiems pasimatyti su giminaičiais arba kitais asmenimis leidžia kardomojo kalnimo vietos administracija tik bylą tiriančio pareigūno arba teismo, kurio žinioje yra byla, sutikimu. Nesant įgaliotų pasimatymus suteikti asmenų sutikimui, suimtieji visą suėmimo laikotarpį gali nepasimatyti su artimaisiais, kas gali sukelti jų savižalą. Norint sumažinti savižalos atvejų skaičių, tikslinga būtų įstatymu suteikti teisę nuteistiesiems dažniau pasimatyti su savo artimaisiais, o kardomojo kalnimo įstatyme numatyti tik griežtai išimtinus atvejus, kai suimtiesiems draudžiama pasimatyti su artimaisiais.

Kalbant apie respondentų išsilavinimą, matyti, kad vyrauja vidurinį ir dar žemesnį išsilavinimą turintys asmenys – net 90,38 % apklaustųjų. Dauguma iš jų įgiję vidurinį išsilavinimą (35,1 %), pagrindinį išsilavinimą – 22,12 %, nemaža dalis – 19,71 % – teturi pradinį išsilavinimą (žr. 24 paveikslą). Nė vienas dalyvavęs tyrime neturi aukštojo išsilavinimo. Tai įrodo, kad išsilavinimas ir savižala yra tarpusavyje susiję: kuo aukštesnis asmens išsilavinimas, tuo mažesnė jo savižalos rizika. Be to, nagrinėjant ranginių kintamųjų priklausomybę, pasinaudojus Spirmeno koreliacijos koeficientu (žr. 21 lentelę), matyti ryšys tarp asmens amžiaus ir įgyto išsilavinimo: kuo asmuo vyresnis, tuo aukštesnis įgyjamas išsilavinimas. Bet, kaip parodė tyrimo duomenys, dauguma respondentų (54,29 %) yra 19 – 29 metų amžiaus, tai siejasi tiek su žemesniu išsilavinimo lygiu, tiek su didesne savižalos veiksmų atlikimo rizika. Tai, kad aukštesnis išsilavinimo lygis sumažina savižalos riziką, patvirtina ir anksčiau aptarta 10-ties metų archyvinių duomenų statistika: mažiausiai savižalos atvejų yra užfiksuota Vilniaus 1 PN (žr. 2 lentelę, 2 paveikslą) – 3 atvejai (0,14 %). Šioje laisvės atėmimo vietoje bausmę atlieka buvę pareigūnai, kariškiai, valstybės tarnautojai, kurių

išsilavinimo lygis yra aukštesnis nei respondentų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę kitose įstaigose. Galima daryti prielaidą, kad aukštesnį išsilavinimą turintys asmenys geriau geba kontroliuoti save, savo emocijas, supančią aplinką, spręsti iškilusias problemas. Šioje vietoje pravartu prisiminti Č. Bekarijos žodžius: norint užkardyti nusikaltimus, reikia padaryti taip, kad laisvė eitų greta švietimo, nes žalingų žinių įtaka yra atvirksčiai proporcinga jų plėtimuisi, o naudinga – tiesiog [33]. Panašią mintį yra išreiškęs ir šiuolaikinis kriminologas, penitencinio mokslo atstovas, įkalinimo sistemos reformatorius M. Foucoult [34], pasak jo, nuteistų ir suimtų asmenų švietimas yra tikslingas bei specifinis; jo tikslai ir specifika skiriasi nuo mums įprastų – būtina ne kelti intelekto koeficientą tiesiog perteikiant žinias, bet keisti žinias. Tyrimo metu iš visų esančių laisvės atėmimo įstaigose nuteistųjų (6197) mokėsi 1957 (31,6 %) [35].

Iš 210 respondentų 41 (19,52 %) niekada nedirbo (nei būdami laisvėje, nei laisvės atėmimo vietoje). Anketinės apklausos metu jie reiškė gailėtį dėl darbo neturėjimo, norą jį turėti, tuo pačiu turėtų ir tam tikrą užsiėmimą. Palyginus su laikotarpiu prieš 10 metų, dabar ši situacija yra gerokai dėkingesnė dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 10 d. nutarimu Nr. 1921 patvirtintos programos [36], vertinančios nuteistųjų darbą kaip vieną iš svarbiausių nuteistų asmenų priemonių jų reabilitacijai ir auklėjimui; stengiamasi sukurti tiek darbo vietų, kad dirbtų ne mažiau nei 30 % visų nuteistųjų. Bet vis tiek manoma, jog ir šiuos rodiklius reikėtų gerokai gerinti. Iš dirbusiųjų laisvėje bei dirbančiųjų laisvės atėmimo vietoje (75,7 %) didžiausios apklaustųjų dalies (72,33 %) darbo stažas sudaro 1-5 metus. Dirbusių 6-10 metų – 16,35 % respondentų, o dirbusių 11-15 metų – 9,43 % (žr. 26 ir 27 paveikslus, 16 lentelę). Iš ankstesnių rezultatų žinoma, kad didesnę apklaustųjų dalį sudaro jaunesnio amžiaus (19 – 29 metų) respondentai, todėl dirbančiųjų ilgesnį laiką yra mažiau. Tyrimo metu iš visų esančių laisvės atėmimo įstaigose nuteistųjų (6197) dirbo 1979 (31,9 %) [37].

Taigi tiek mokosi, tiek dirba vos daugiau nei po 30 % visų nuteistųjų. Kalbant apie suimtuosius, jie visai nesimoko ir nedirba. Nesant tinkamam užimtumo organizavimui, nuteistieji paliekami tiesiog patys sau, kas gali sukelti įvairių konfliktinių situacijų, įtampos arba paprasčiausio neturėjimo ką veikti ir išsilieti į savižalą. Todėl būtų pravartu pasiūlyti laisvės atėmimo įstaigose atliekantiems bausmę asmenims sudaryti sąlygas jų mokymuisi bei darbui. Būtina skatinti nuteistuosius užsiimti naudinga veikla bei plėsti savo žinias. Taip jie išspręstų begalinio laisvo laiko problemą bei išmoktų geriau tvarkytis su iškilusiomis probleminėmis situacijomis.

Žiūrint šeimų, kuriuose užaugo respondentai, sudėtį, matyti, kad didesnė dalis vaikystėje augo pilnavertėse šeimose su abiem tėvais, tokių yra 39,23 %, tik šiek tiek mažiau augo su motina – 32,54 %, su tėvų tik 3,35 %, vaikų namuose augo 14,35 % apklaustųjų

(žr. 25 paveikslą). Iš čia galima daryti prielaidą, kad respondentų vaikystės šeimos sudėtis jų savižalai, pakliuvus į nelaisvę, įtakos neturėjo.

Vienas respondentas neturi nė vieno teistumo, nes dar tik laukia teismo. Pirmą teistumą turi 16, t.y. 7,6 % respondentų. Daugiausiai respondentų yra teisti 2-5 kartus, kiekvienoje grupėje jų kiekis viršija 10 %. Ketvirtadalis apklaustųjų turi ne daugiau nei 3, pusė – ne daugiau nei 5 teistumus. Mažiausiai 8 teistumus turi 24 % apklaustųjų (žr. 5 lentelę). Dauguma respondentų žalojosi nuo vieno iki penkių kartų, tokių yra 159 (75,71 %), o tai sudaro 3/4 visų apklaustųjų. Yra ir tokių, kurie yra atlikę savižalos veiksmus 24-30 kartų – 5 (2,38 %) respondentai, ir net daugiau nei 30 kartų – 2 (0,95 %) respondentai (žr. 8 lentelę, 7 paveikslą). Koreliacinė - regresinė analizė, pasinaudojus Pirseno koreliacijos koeficientu, parodė, jog yra silpna tiesioginė tiesinė priklausomybė tarp teistumų ir savęs žalojimo skaičiaus (žr. 19 lentelę, 30 paveikslą). Tai reiškia: kuo daugiau kartų asmuo yra nuteisiamas, tuo didėja savižalos skaičius. Tiesinė regresijos lygtis rodo, kad padidėjus vienam teistumui, žalojimosi skaičius padidės apie vieną kartą (0,822). Determinacijos koeficientas, kuris yra lygus 0,12, rodo, kad žalojimosi skaičius net 12 % priklauso nuo teistumo skaičiaus (žr. 20 lentelę). Todėl galima teigti, jog didesnis teistumų skaičius bei ilgesnė įkalinimo trukmė ne tik sumažina įkalinimo gebėjimą spręsti iškilusias problemas, bet ir sąlygoja individualių asmens charakterio bruožų kriminalizavimąsi, vertybių skalės sutrikimą, abejingumą tiek sveikatai, tiek gyvybei, tuo dar labiau paskatindama, susidarius nepalankiai ar pavojingai situacijai, griebtis savižalos veiksmų.

Nagrinėjant respondentų laisvalaikio būdą, išsiaiškinta, kad dominuoja sportas ir skaitymas. 49,05 % apklaustųjų laisvalaikį leidžia sportuodami, 58,57 % - skaitydami. Ir skaityti, ir sportuoti mėgsta 25,24 % respondentų (žr. 6 lentelę). Iš kitų veiklų (17,62 %) buvo minimos: televizoriaus žiūrėjimas, muzikos klausimasis, religijos klausimų nagrinėjimas, ateities apmąstymai, darbas ir mokymasis, piešimas, siuvimas, mezgimas (moterų atsakymai). Turint omeny tai, kad dauguma respondentų nedirba ir nesimoko, galima manyti, kad labiausiai realybę atspindi vieno respondento atsakymas: „Tikro laisvalaikio čia nėra, laisvalaikis pas mus trunka 24 valandas per parą“. Todėl dar kartą reikėtų pabrėžti nuteistųjų ir suimtųjų užimtumo svarbą (vienas iš sprendimo būdų galėtų būti jau minėtas įdarbinimas).

Labiausiai respondentai išskyrė tris sunkumus laisvės atėmimo vietoje: ilgisi artimųjų (45,24 %), netenkina gyvenimo sąlygos (42,38 %), nesutarimai su darbuotojais (32,86 %) (žr. 7 lentelę, 6 paveikslą). Dar anksčiau (aptariant šeimyninę respondentų padėtį) buvo minėta, kad tinkami respondentų santykiai su savo artimaisiais teigiamai motyvuoja nuteistąjį ar suimtąjį, todėl pravartu dar kartą pabrėžti jų svarbą. Kalbant apie netenkinančias gyvenimo sąlygas, galima pažymėti, jog pastaraisiais metais situacija gerėja. Prie to prisidėjo Lietuvos

Respublikos Seimo 2004 m. gegužės 24 d. priimtas nutarimas „Dėl įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo 2004 – 2009 metų programos patvirtinimo“ [38]. Įgyvendinant šią programą, siekiama laisvės atėmimo įstaigas rekonstruoti taip, kad jos pagerintų bausmę atliekančių asmenų aplinką, atitinkant tiek Lietuvos higienos normų, tiek Europos kalinimo įstaigų taisyklių numatytus reikalavimus. Kalbant apie trečiąjį dažniausiai respondentų pažymimą sunkumą, aiškiai matyti, kad bendravimo su nuteistaisiais ir suimtaisiais būdą tiesiog būtina keisti. Pravartu būtų vadovautis A. Dziegoraičio [39] mintimi, jog į nusikaltėlių reikia siekti išmokyti žvelgti kaip į paklydusį žmogų, turintį galimybę pasikeisti. Nedidelė respondentų dalis (6,67 %) pareiškė, kad jokių sunkumų laisvės atėmimo vietoje jiems nekyla. Iš čia galima daryti prielaidą (ir neretai jie patys tai patvirtina), jog jų savižalos priežastis yra tiesiog neturėjimas ką veikti. Iš kitų sunkumų buvo minimi šie: per mažai pasimatymų su artimaisiais (24,29 %) – ir vėl matyti nuteistųjų ir suimtųjų bendravimo su artimaisiais svarba, sunku adaptuotis (23,33 %), neįprastos režimo sąlygos (13,33 %).

Dažniausi laisvės atėmimo vietoje respondentų išgyvenami jausmai yra neviltis (48,57 %), pyktis (39,05 %) ir agresija (29,52 %) (žr. 13 lentelę, 15 paveikslą). Rečiau nurodomi susitaikymas bei kerštas. Tačiau nereikia nuvertinti nė vieno iš jausmų, nes bet kuris iš jų gali išsilieti į savižalą ar net sukelti minčių apie savižudybę. Todėl reikia akylai stebėti nuteistųjų ir suimtųjų nusiteikimą, o ypač staigius nuotaikų pokyčius, ir laiku į tai reaguoti.

Sprendžiant iš respondentų atsakymų į 12 klausimą (žr. 8 lentelę, 7 paveikslą), galima kalbėti apie jų viktimiškumą bei daugkartinį savižalos veiksmų atlikimą. Nuo 4 iki 10 kartų save žalojo net 17,14 % respondentų. Bet tuo pačiu matyti tendencija, kad didėjant savižalos skaičiui, respondentų skaičius mažėja. Galima daryti išvadą, kad savižalos tikimybė yra didesnė tarp daugiau kartų nuteistų bei pirmą kartą suimtų asmenų.

Iš respondentų atsakymų matyti, kad pakliuvus į uždara erdvę, jie neretai susimąsto apie savižalą ar net savižudybę. Nurodydami priežastis, kurios paskatino juos žalotis, dažniausiai respondentai mini šias: bandė nusižudyti (25,71 %), atstūmė artimieji (21,90 %), turėjo skolų (20,00 %), norėjo į ligoninę (17,62 %) (žr. 9 lentelę, 8 paveikslą). Palyginimui galima pateikti E. Vileikienės ir S. Gečėnienės tyrimo [23] nustatytas pagrindines nepilnamečių nuteistų asmenų savižalos priežastis: savęs negerbimas (21,4 %), neturėjimas ką veikti (12,5 %), konfliktai su administracija ar kitais darbuotojais (10,1 %) (žr. 3 paveikslą); matyti, jog pagrindinės nepilnamečių savižalos priežastys iš esmės skiriasi nuo suaugusiųjų. Atlikus tyrimą, matome potencialių savižudžių tendencijos ryškėjimą. Planuojant tyrimą, toks rezultatas (potencialių savižudžių gausa) buvo netikėtas. Norą nusižudyti, kaip pagrindinę savižalos priežastį, nurodė dar būdami laisvėje bandę žalotis, todėl galima daryti prielaidą,

kad būtent šiems respondentams tvarkytis su iškilusiomis problemomis yra gerokai sunkiau. Patekę į nelaisvę, jie jas sprendžia žymiai drastiškiau, vien susižaloti jiems jau nepakanka. Kaip yra susiję respondentų mintys apie savižudybę nelaisvėje bei savižalos veiksmi laisvėje, iliustruoja 11 lentelė, kurioje aiškiai matyti, kad daugiausiai galvojančių apie savižudybę laisvės atėmimo vietoje yra tų, kurie jau laisvėje buvo bandę save žaloti. Ši tarpusavio priklausomybė pasitvirtino ir atlikus ranginių kintamųjų koreliacinę analizę, naudojant Spirmeno koreliacijos koeficientą (žr. 21 lentelę). Kalbant apie antrą pagal svarbą respondentams savižalos priežastį, vėl matyti jau kelis kartus minėto bei aptarto respondentų ryšio su artimaisiais reikšmė. Skolų turėjimas neretai skatina norą pakliūti į ligoninę, nes nuteistieji ir suimtieji, bijodami smurto savo atžvilgiu, suranda lengviausią, kaip jiems atrodo, išeitį iš susiklosčiusios situacijos – pabėgimas iš aplinkos.

Dauguma respondentų (82,78 %) žalodamiesi galvojo apie pasekmes savo sveikatai (žr. 9 paveikslą). Bet tuo pačiu gerai šį veiksma apgalvojus žalojosi mažuma (33,01 %) (žr. 10 paveikslą). Atrodytų, čia įsivėlė klaida ir nėra jokios logikos, tačiau prisiminus tai, jog neretai pakliuvusių į nelaisvę asmenų vertybių skalė pasikeičia į neigiamą pusę ir jie tampa abejingi tokioms vertybėms kaip sveikata bei gyvybė, tampa suprantami tokie veiksmai, kuomet asmuo, gerai suprasdamas savižalos pasekmes sveikatai, šiems veiksams neretai ryžtasi ilgai negalvodamas, spontaniškai (žr. 10 lentelę).

44,29 % respondentų tvirtina tokiais savo veiksmais (save žalodami) išsprendę problemas, dėl kurių taip pasielgė. 26,19 % – neišsprendė, 29,52 % – nežino, ar problemos išspręstos (žr. 13 paveikslą). Taigi daugumai respondentų – net 55,71 % – savęs žalojimas nesuteikė nieko, išskyrus skausmą.

Savižala, mintys apie savižudybę – rimtos psichologinės problemos, todėl specialistų pagalba tiesiog būtina. Iš visų savižalotojų tik 56,94 % buvo konsultuoti specialisto (psichiatro, psichologo ar psichologinės tarnybos darbuotojo), tai pakankamai mažas procentas (žr. 14 paveikslą). Iš save žalojančių asmenų, kurie galvojo apie savižudybę, specialisto buvo konsultuota 30,62 %, negalvojančių nusižudyti, bet tik susižaloti – 12,44 % (žr. 12 lentelę). Šie rezultatai rodo gana silpną susidomėjimą respondentų problemomis, o tai savo ruožtu skatina nuteistųjų bei suimtųjų nepasitikėjimą laisvės atėmimo vietų tarnybų veikla. Iškilus problemoms, įkalinti asmenys tiesiog neturi su kuo apie tai pasikalbėti: bendravimas su savo artimaisiais yra apribotas arba neretai pašlijęs, kartu kalinčių draugų, su kuriais galima būtų pasidalinti savo bėdomis, taip pat nėra, darbuotojais nepasitikima. Todėl neretai laisvės atėmimo bausmę atliekantieji savo problemas priversti spręsti patys, ko dažnai tiesiog nepajėgia. Didėjant įtampai ir nerimui, tai gali išsilieti į agresiją, savižalą ar net savižudybę. Koreliacinė ranginių kintamųjų analizė, naudojant Spirmeno koreliacijos

koeficientą, taip pat rodo savižalos bei specialistų konsultavimo priklausomybę (žr. 21 lentelę). Pagal nusistovėjusią praktiką savižalos įvykiai nėra tiriami. Ši situacija įgalina primigtinai siūlyti tobulinti bei stiprinti prevencinį laisvės atėmimo vietose darbą, siekiant kuo labiau individualizuoti prevencinę pagalbą nuteistiems bei suimtiems asmenims. Privalu įsikišti ir pradėti veikti ne tik jau įvykus konkrečiam įvykiui, bet stiprinti prevenciją nuo pat pradžių, tik pakliuvus asmeniui į nelaisvę. Šiuo metu savižalos prevencinį darbą atlieka tik būrio viršininkai ir psichologai. Vien jų galimos suteikti pagalbos yra per mažai. Konkrečiai savižalos plitimo prevencinį darbą privalėtų atlikti psichologinės, medicinos, socialinės reabilitacijos, režimo, *slaugos*, pedagoginio ugdymo ir švietimo tarnybos. Tai turėtų būti gerai suderintas komandinis darbas.

Mažiau nei pusė respondentų (42,38 %) jaučia esą pasirengę gyvenimui laisvėje. Didžioji dalis yra nepasirengę (20,48 %), iš dalies pasirengę (4,29 %) arba savo pasirengimo negali įvertinti (32,86 %) (žr. 16 paveikslą). Tai galima sieti su nelaisvėje išgyvenamais jausmais, tokiais kaip nepasitikėjimas savimi, baimė dėl ateities, neaiškumai santykiuose su artimaisiais ir kt. Asmenys, kurie jau laisvėje yra bandę žalotis, o pakliuvę į laisvės atėmimo vietą – žudyti, teigia esą nepasirengę išeiti į laisvę. Šią priklausomybę patvirtina ir koreliacinė ranginių kintamųjų analizė (žr. 21 lentelę). Todėl dar kartą reikia pabrėžti prevencinio darbo su nuteistaisiais bei suimtaisiais svarbą, jų pasitikėjimo savimi įgijimą, tinkamo respondentų ir jų artimųjų tarpusavio bendravimo ir palaikymo reikšmę jų resocializacijos procese. Svarbiausiais dalykais, atlikus bausmę, respondentai įvardina pragyvenimo šaltinį (46,19 %), tuo pačiu darbo turėjimą (45,71 %), taip pat artimųjų palaikymą (39,52 %) bei turėjimą kur gyventi (37,14 %) (žr. 14 lentelę, 17 paveikslą). Todėl dar būdami įkalinimo įstaigoje, kuo daugiau respondentų turėtų turėti galimybę mokytis, įgyti profesiją, tuo tvirtesnę pagrindą įgytų ateičiai.

Esama ir institucinių (organizavimo) problemų, turinčių įtakos nuteistų ir suimtų asmenų savižalai, – neaprupinimas darbu bei mokymosi neskatinimas (minėtas užimtumo nebuvimas), retas įstatymo nustatytas pasimatymų su artimaisiais skaičius, neretai neigiamas darbuotojų požiūris į nuteistuosius bei suimtuosius, mažas dirbančių prevencinį savižalos darbą specialistų skaičius ir kt.

Išnagrinėjus dalyvavusiųjų tyrime atsakymus, matyti, jog nuteistuosius bei suimtuosius laisvės atėmimo vietoje veikia daugelis veiksnių – emocijos, jausmai, charakterio bruožų kriminalizavimasis, teistumų skaičius, galimybės mokytis ir dirbti buvimas ar nebuvimas, laisvalaikio leidimo galimybės, pagalbos ir paramos buvimas ar nebuvimas, santykiai su artimaisiais ir su kitais įkalintais asmenimis, įvairios stresinės situacijos, ir kt., – iš kurių bet

kuris gali sukelti įtampas ar nerimo, o peržengus tam tikrą ribą, neretai tampa konfliktinėmis situacijomis, prasiveržiančiomis savižalos ar net savižudybės forma. Šių situacijų nuteistieji ir suimtieji dėl nepasitikėjimo savo jėgomis ir sugebėjimais bei vertybių skalės sutrikimo, kuomet nuvertinamos ir tokios vertybės kaip sveikata bei gyvybė, dažnai nėra pajėgūs valdyti ir spręsti patys, o nesulaukę pagalbos, neretai griebiasi savižalos veiksmų.

IŠVADOS

1. Išanalizavus su savižala susijusius 10-ties metų (1997 – 2006 m.) medicininius statistinius duomenis (Laisvės atėmimo vietų ligoninės medicininio archyvo medžiaga), išryškėjo tiriamo reiškinių dinamika:

- savižalos traumos visų traumų fone sudaro didžiausią traumatizmo laisvės atėmimo vietose dalį (48 %);
- palyginus laikotarpius 1997 – 2002 m. ir jau įsigaliojus naujiems įstatymams 2003 – 2006 m., matyti, kad įsigaliojus naujiems įstatymams (vėlesnis laikotarpis), bendras savižalos atvejų skaičius yra sumažėjęs, bet „lyderiai“ išlieka tie patys: Lukiškių TI-K (241, 16,2 % ir 185, 34,0 %), Alytaus PN (162, 10,9 % ir 115, 21,1 %), Pravieniškių 2 PN-AK (188, 12,6 % ir 62, 11,3%).

2. Didžiausios įtakos nuteistų ir suimtų asmenų savižalai turi šie veiksniai:

- teistumų skaičius (koreliacinė regresinė analizė parodė, kad padidėjus vienam teistumui, savižalos skaičius padidės 0,822 kartais);
- išsilavinimas (vidurinis – 35,1 %, pagrindinis – 22,1 %, pradinis – 19,7 %, aukštasis – 0 % respondentų);
- artimųjų ilgesys (45,2 %), per maža pasimatymų su artimaisiais (24,3 %);
- netenkinančios gyvenimo sąlygos (42,4 %);
- nesutarimai su darbuotojais (32,9 %);
- užimtumo nebuvimas (dirba 31,9 %, mokosi 31,6 %);

3. Dažniausi nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai yra šie:

- bandymas nusižudyti (25,7 %);
- atstūmė artimieji (21,9 %);
- skolų turėjimas (20,0 %).

4. Iš visų savižalotojų tik 56,94 % buvo konsultuoti specialisto. Iš jų 30,6 % siekiančių nusižudyti, 12,4 % – susižaloti. Tai rodo silpną prevencinę savižalos bazę.

5. Numatyta darbo hipotezė – dažniausi nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai slypi socialinėje izoliacijoje – pasitvirtino.

PRAKTINĖS REKOMENDACIJOS

1. Dėl kiekvieno savižalos įvykio atlikti nuodugnų tyrimą, nes pagal nusistovėjusią praktiką savižalos įvykiai iš viso nėra tiriama.
2. Kiekvieną naujai atvykusį į laisvės atėmimo įstaigą asmenį įvertinti dėl polinkio savižudybei ar savižalai.
3. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksu suteikti teisę nuteistiesiems dažniau pasimatyti su savo artimaisiais, o kardomojo kalinimo įstatyme numatyti tik griežtai išimtinus atvejus, kai suimtiesiems draudžiama pasimatyti su artimaisiais.
4. Šiuo metu savižalos prevencinį darbą atlieka tik būrio viršininkai ir psichologai. Vien jų galimos suteikti pagalbos yra per mažai. Konkrečiai savižalos prevencinį darbą privalėtų atlikti psichologinės, medicinos, socialinės reabilitacijos, režimo, *slaugos*, pedagoginio ugdymo ir švietimo tarnybos. Tai turėtų būti gerai suderintas komandinis darbas.
5. Skatinti nuteistųjų ir suimtųjų darbą ir mokymąsi, tam sudaryti sąlygas, kad visi norintieji galėtų dirbti ir mokytis.

LITERATŪRA

1. Slaugos praktikos įstatymas. Valstybės žinios. 2001; Nr. 62-2224.
2. Tarptautinių žodžių žodynas. III tomas. Vilnius: Alma litera; 1985.
3. Kalėjimų departamento prie LR Teisingumo ministerijos informacinių sistemų ir projektų skyrius. Vieno asmens išlaikymui per dieną panaudotų lėšų įkalinimo įstaigose 2007 m. sausio - gruodžio mėn. suvestinė. <http://www.nplc.lt/stat/atas/prd/les/les.htm> žiūrėta 2008-03-10.
4. Psichologijos žodynas / Red. Augis R. ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla; 1999.
5. Kučinskas V., Kučinskienė R. Socialinis darbas švietimo sistemoje. Teoriniai aspektai: studijų knyga. Klaipėda: KU leidykla; 2000.
6. Suslavičius A. Valickas G. Socialinė psichologija teisėtvarkos darbuotojams. Vilnius: LPA; 1999.
7. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. Vilnius: LTA; 1997.
8. Jovaiša L. Pedagogikos terminai. Kaunas: Šviesa; 1993.
9. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. Санкт-Петербург; 2000.
10. Беркович Л. Агрессия, причины, последствия и контроль. Секреты причин насилия. Москва; 1998.
11. Auchter T., Strauss V.L. Psichoanalizės terminų žodynelis. Vilnius: Vaga; 2003.
12. Волков В.Н. Медицинская психология в ИТУ. Москва: Юридическая литература; 1989.
13. Пирожков В.Ф. Криминальная психология. Москва: Ось-89; 1998.
14. Cooke D.J., Baldwin P.J., Howison J. Psychology in Prison. London: Routledge; 1990.
15. Wolska A. Psychologiczne czynniki ryzyka popełnienia czynu agresywnego. Szczecin; 1999.
16. Wolska A. Sprawcy przestępstw agresywnych. Szczecin; 1999.
17. Leonhard K. Akcentuotos asmenybės. Berlynas; 1981.
18. Makejev A. Psichinių anomalijų esmė ir charakteristika. Vilnius: LPA; 2000.
19. Gailienė D. Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje. Vilnius: Tito Alba; 1998.
20. Диагностика симуляций, аgravаций, диссимуляций и членовредительства в условиях исправительно – трудовых учреждений. Медицинские рекомендации. Казань: Мед. Отдел МВД СССР; 1982.

21. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. IV leidimas. Red. Keinys S. ir kt. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas; 2000.
22. Uscila R. Aukos ir nusikaltėlio inversija: viktimologinė analizė. Jurisprudencija. 2003; t. 47 (39).
23. Vileikienė E., Gečėnienė S. Kriminalinės justicijos poveikis nepilnamečių teisės pažeidėjų asmenybei ir jų elgesiui. Vilnius: NPLC; 1999.
24. Sveikatos apsaugos ministro 2003 m. vasario 28 d. įsakymas Nr. V-138 Dėl asmens sveikatos priežiūros paslaugų teikimo vaikams. Valstybės žinios. 2003; Nr. 26-1054.
25. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės žinios. 2002; Nr. 37-1341.
26. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės žinios. 2000; Nr. 89-2741.
27. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Valstybės žinios. 2002; Nr. 73-3084.
28. Teisingumo ministro 2004 m. sausio 30 d. įsakymas Nr. 1R – 27 Dėl narkomanijos prevencijos ir narkotikų kontrolės laisvės atėmimo vietose koncepcijos patvirtinimo. Valstybės žinios. 2004; Nr. 23-724.
29. Kardelis K. Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai. Šiauliai: Lucilijus; 2005.
30. Pukėnas K. Sportinių tyrimų duomenų analizė SPSS programa. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija; 2005.
31. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos įskaitos skyrius. Asmenų, laikomų Kalėjimų departamentui pavaldžiose įstaigose, suvestinė apskaita. <http://www.nplc.lt/stat/atas/prd/asm/asm.htm> žiūrėta 2008-03-10.
32. Lietuvos Respublikos kardomojo kalinimo įstatymas. Valstybės žinios. 1996; Nr. 12-313.
33. Bekarija Č. Apie nusikaltimus ir bausmes. Vilnius: Mintis; 1992.
34. Foucoult M. Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas. Vilnius: Baltos lankos; 1998.
35. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos informacinių sistemų ir projektų skyrius. Socialinės rehabilitacijos tarnybų veiklos suvestinė. <http://www.nplc.lt/stat/atas/prd/sta/sta.htm> žiūrėta 2008-04-09.
36. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 10 d. nutarimas Nr. 1921 Dėl darbo vietų steigimo pataisos įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų ir šių įmonių pastatų ir technologinių įrengimų renovacijos 2004 – 2006 metų programos. Valstybės žinios. 2002; Nr. 118-5303.

37. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos 2007 m. rugpjūčio mėnesio nuteistųjų darbo rodikliai. <http://www.nplc.lt/stat/atas/prd/kon/kon.htm> žiūrėta 2008-04-09.
38. Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gegužės 24 d. nutarimas Dėl įkalinimo įstaigų renovavimo ir įkalinimo sąlygų humanizavimo 2004 – 2009 metų programos patvirtinimo. Valstybės žinios. 2004; Nr. 85-3081.
39. Dziegoraitis A. Lietuvos kalinių globos draugijos valdybos nariai. Kryžkelė. Vilnius: UAB Petro ofsetas; 2003; Nr. 2.

PRIEDAI

1 PRIEDAS

ANKETA

Esu Vilniaus Universiteto Medicinos fakulteto Slaugos specialybės magistratūros studijų studentė Ina Laukienė. Atlieku tyrimą tema „Nuteistų ir suimtų asmenų savižalos motyvai“. Šio tyrimo tikslas – išanalizuoti nuteistų ir suimtų asmenų savižalos laisvės atėmimo vietose motyvus. Gauti rezultatai bus panaudoti siekiant pagerinti teikiamų nuteistiems ir suimtiems asmenims sveikatos priežiūros paslaugų kokybę. Todėl Jūsų atsakymai yra labai svarbūs.

Ši anketa yra anoniminė, vardo pavardės rašyti nereikia. Tyrime bus pateikti tik apibendrinti duomenys, jokia asmeninė informacija nebus skelbiama.

Prašau pažymėti (X) labiausiai Jums tinkantį atsakymą ar įrašyti savo.

Dėkoju už nuoširdžius atsakymus.

1. Ar pirmą kartą patekote į laisvės atėmimo vietą?

taip,

ne.

2. Kiek laiko esate laisvės atėmimo vietoje?

(Prašom įrašyti)

.....

3. Teistumų skaičius.

(Prašome įrašyti)

.....

4. Ką laisvalaikiu veikiate dažniausiai?

sportuoju,

skaitau,

kita (prašome įrašyti)

.....

5. *Su kokiais sunkumais susidūrėte laisvės atėmimo vietoje?*

- sunku adaptuotis,
- nesutarimai su darbuotojais,
- ilgitės artimųjų,
- neįprastos režimo sąlygos,
- netenkina gyvenimo sąlygos,
- per maža pasimatymų su artimaisiais,
- su jokiais sunkumais nesusidūrėte,
- kita (prašom įrašyti)

.....

6. *Kiek kartų, būdamas (-a) laisvės atėmimo vietoje, esate save žalojęs (-usi)?*

(Prašome įrašyti)

.....

7. *Kokios priežastys lėmė, kad bandėte tyčia žalotis?*

- atstūmė artimieji,
- turėjau skolų,
- norėjau į ligoninę,
- bandžiau nusižudyti,
- kita (prašome įrašyti)

.....

8. *Ar žalodamasis (-asi) galvojote apie pasekmes savo sveikatai?*

- taip,
- ne.

9. *Save žalojote:*

- spontaniškai,
- gerai apgalvojęs (-usi).

10. *Ar esate galvojęs (-usi) apie savižudybę?*

- taip,
- ne.

11. Ar dėl savęs žalojimo Jus konsultavo psichologas, psichiatras ar kitas specialistas?

- taip,
- ne.

12. Ar buvote žalojęs (-usi) save laisvėje?

- taip,
- ne.

13. Ar savęs žalojimas išsprendė problemas, dėl kurių taip pasielgėte?

- taip,
- ne,
- nežinau.

14. Kokius jausmus laisvės atėmimo vietoje Jus išgyvenate dažniausiai?

- kerštas,
- pyktis,
- agresija,
- susitaikymas,
- neviltis,
- kita (prašome įrašyti)

.....

15. Ar jaučiatės pasirengęs (-usi) gyvenimui laisvėje?

- iš dalies,
- ne,
- nežinau,
- taip.

16. Ko labiausiai reikėtų išėjus į laisvę?

- palankaus požiūrio,
 - darbo,
 - galimybės mokytis,
 - įgyti / pakeisti specialybę,
 - gydytojų pagalbos,
 - artimųjų palaikymo,
 - pragyvenimo šaltinio,
 - gyvenamosios vietos,
 - kita (prašome įrašyti)
-

17. Ankstesnė gyvenamoji vieta:

- miestas,
- rajono centras,
- gyvenvietė, miestelis,
- kaimas.

18. Lytis:

- moteris,
- vyras.

19. Amžius:

- 19 – 29 metai,
- 30 – 49 metai,
- 50 metų ir daugiau.

20. Šeimyninė padėtis:

- vedęs / ištekėjusi,
- neregistruota santuoka,
- nevedęs / netekėjusi,
- našlys / našlė,
- išsiskyres / išsiskyrusi.

21. Išsilavinimas:

- pradinis,
- pradinis ir kvalifikacinis,
- pagrindinis,
- pagrindinis ir kvalifikacinis,
- vidurinis,
- vidurinis ir kvalifikacinis,
- aukštesnysis,
- aukštasis.

22. Kokioje šeimoje augote:

- su tėvu,
- vaikų namuose,
- su seneliais,
- su motina,
- su abiem tėvais.

23. Ar Jūs kada nors dirbote?

- taip,
- ne.

24. Kiek metų dirbote?

(Prašome įrašyti)

.....

2 PRIEDAS

21 lentelė. Ranginių kintamųjų koreliacinė analizė

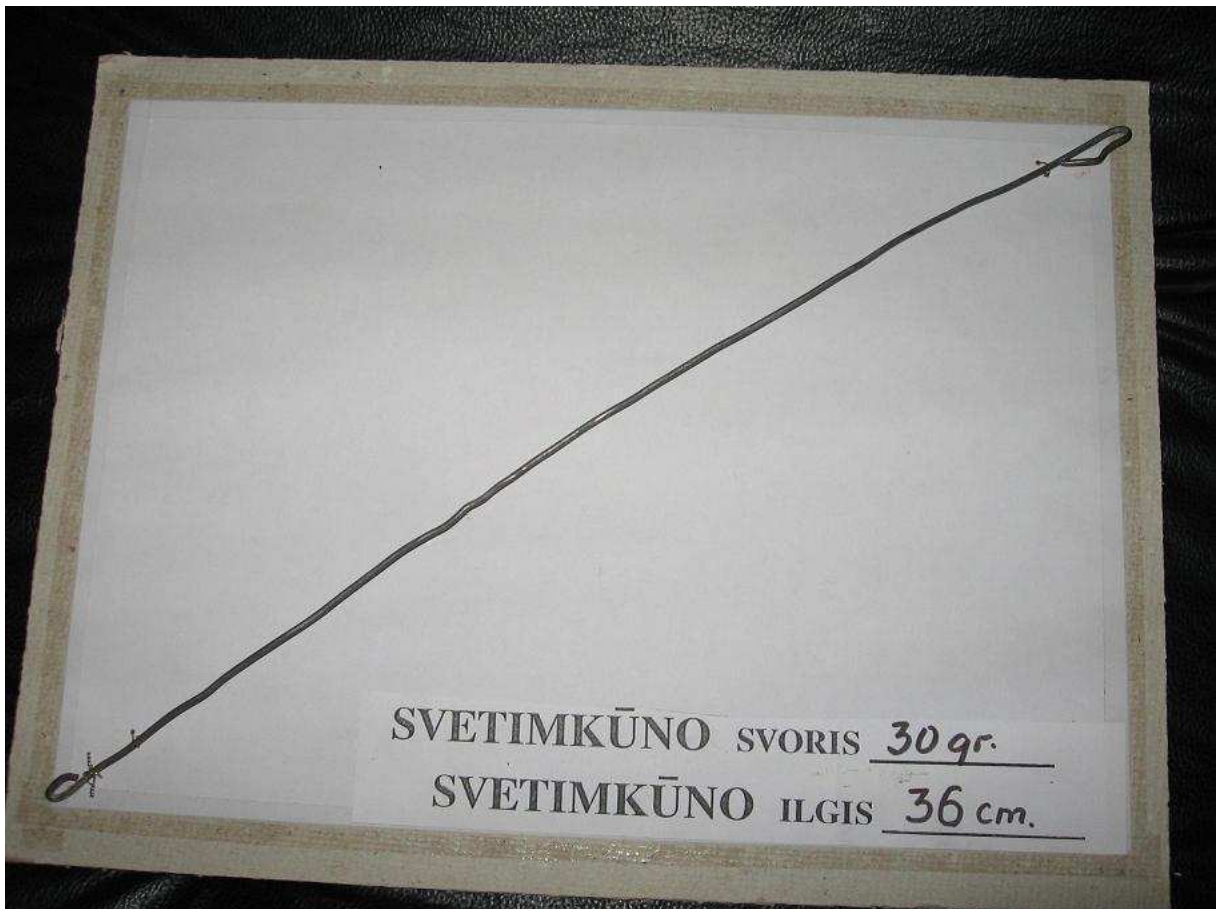
Correlations								
			saviz_10	konsult_11	zlaisv_12	pasir_15	amz_19	issil_21
Spearman's rho saviz_10	Correlation Coefficient		1,000	,249**	,288**	,003	-,022	-,124
	Sig. (2-tailed)		.	,000	,000	,963	,755	,075
	N		210	209	210	210	210	208
konsult_11	Correlation Coefficient		,249**	1,000	,046	-,080	-,010	-,049
	Sig. (2-tailed)		,000	.	,505	,247	,880	,478
	N		209	209	209	209	209	208
zlaisv_12	Correlation Coefficient		,288**	,046	1,000	-,281**	,031	,015
	Sig. (2-tailed)		,000	,505	.	,000	,655	,826
	N		210	209	210	210	210	208
pasir_15	Correlation Coefficient		,003	-,080	-,281**	1,000	-,050	-,076
	Sig. (2-tailed)		,963	,247	,000	.	,473	,274
	N		210	209	210	210	210	208
amz_19	Correlation Coefficient		-,022	-,010	,031	-,050	1,000	,276**
	Sig. (2-tailed)		,755	,880	,655	,473	.	,000
	N		210	209	210	210	210	208
issil_21	Correlation Coefficient		-,124	-,049	,015	-,076	,276**	1,000
	Sig. (2-tailed)		,075	,478	,826	,274	,000	.
	N		208	208	208	208	208	208

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

3 PRIEDAS

Svetimkūniai, nuteistųjų ir suimtųjų naudoti savizalos veiksmams atlikti (iš LAVL kolekcijos)

Nurodytas svetimkūnių kiekis ir svoris yra vieno ligonio panaudoti svetimkūniai.
(Fotografuota darbo autorės)

Savižalotojų rentgeno nuotraukos

